

IFM Humán Erőforrás Háttér tanulmányok

Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport

Innováció és Információs Társadalom Szakmai Munkacsoport

2004/2/6.b

A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJ DIMENZÓJA: "DIGITAL GAP" NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Budapest, 2004. március

Készült a Miniszterelnöki Hivatal Nemzeti Fejlesztési Terv és EU-támogatások Hivatala megbízásából, az Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport Humánerőforrás-fejlesztési Albizottsága keretében a KÉ.6632/2003. közbeszerzés alapján.

Kutatásvezető: Tóth István György

A kutatási program témacsoportjai:

1. Humánerőforrás-fejlesztési Szakmai Munkacsoport

kutatásvezető: Tóth István György vezérigazgató (TÁRKI Rt.)

1.1. témavezető: Szívós Péter vezető kutató (TÁRKI Rt.)

1.2. témavezető: Gál Róbert vezető kutató (TÁRKI Rt.)

1.3–1.4. témavezető: Halász Gábor főigazgató (OKI) .

2. Innováció és Információs Társadalom Szakmai Munkacsoport

2.1.–2.4. témavezető: Z. Karvalics László igazgató (ITTK)

2.5.–2.7. témavezető: Fábián Zoltán vezető kutató (TÁRKI Rt.)

3. Szociálpolitikai Szakmai Munkacsoport

3.1.–3.4. kutatásvezető: Gyulavári Tamás egyetemi docens (Pécsi Tudományegyetem)

4. Egészségügyi Szakmai Munkacsoport

4.1.–4.3. kutatásvezető: Dr. Jávor András mb. igazgató (Semmelweis Egyetem, Egészségügyi Informatikai Intézet)

A tanulmányt készítette: Bognár Éva, Galáczy Anna

A tanulmány opponense: Fábián Zoltán vezető kutató (TÁRKI Rt.)

TÁRKI Rt.
1112 Budapest, Budaörsi út 45.
1518 Budapest, Pf. 71.
Tel.: 309-7676
Fax: 30-7666
E-mail: tarki@tarki.hu
Internet: www.tarki.hu

**Integrációs és Fejlesztéspolitikai Munkacsoport
Innováció és Információs Társadalom Szakmai Munkacsoport**

2/6.b

**A TÁRSADALMI EGYENLŐTLENSÉGEK ÚJ
DIMENZÓJA: „DIGITAL GAP” NEMZETKÖZI
ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN**

Készítették: Bognár Éva

Galács Anna

Budapest, 2004. március

Tartalomjegyzék

Vezetői összefoglaló	5
Bevezetés	8
A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: digitális egyenlőtlenség	10
A „digitális megosztottság” fogalmának története	10
A digitális megosztottság típusai	11
Globális megosztottság	11
A hozzáférésben mutatkozó különbségek	12
A hozzáférési különbségek dimenziói	12
A „digitális megosztottság” fogalmának kritikája és „reformjavaslatok”	16
A „digitális egyenlőtlenség” fogalma	19
A digitális egyenlőtlenségek kutatásai	22
Következtetések	23
Globális megosztottság és az Európa országaiban jellemző digitális egyenlőtlenség	24
Alapvető mutatók	25
Digitális írástudás	28
Digitális megosztottság	30
Következtetések	36
Az Európai Unió Információs Társadalommal kapcsolatos akcióterve (eEurope2005) és a digitális egyenlőtlenségek csökkentése irányába mutató lépések	38
Irodalomjegyzék	42
Ábrajegyzék	44

Vezetői összefoglaló

- A digitális megosztottság kifejezés egyszerűen megfogalmazva az új technológiai eszközökhöz – elsősorban az internethez - való hozzáférésben mutatkozó társadalmi különbségekre utal.
- A digitális megosztottság kutatói általában megkülönböztetik az országok (elsősorban a fejlődő és a fejlett) közötti különbségekre vonatkozó „globális megosztottságot”, a társadalmakon belüli, a társadalmi rétegzettséghez köthető „társadalmi megosztottságot”, valamint az online populáción belüli „demokratikus megosztottságot”. Ez utóbbi a politikai tartalmak iránt érdeklődők és az ilyen oldalakat nem látogatók között húzódik.
- Számos szociológiai változó mentén jelentős törés van az információs és kommunikációs technológiákat használók és nem használók között. Ezek közül a *jövedelem*, a *foglalkozás*, a *iskolázottság*, a *nem* és a *kor* dimenziói a legfontosabbak.
- Az utóbbi években széles körben elfogadottá vált, hogy a csupán a hozzáférés lehetőségét vizsgáló megközelítések nem írják le megfelelően a digitális megosztottság lényegét és okait. A differenciáltabb elméletek a hozzáférés több szintjét különböztetik meg (pl. *financiális*, *kognitív hozzáférés*, *tartalmi hozzáférés* stb.).
- Az Európai Unió országai, valamint Kelet-Közép-Európa országai között egy jól kirajzolódó törésvonal húzódik az információs társadalom fejlettségét tekintve. A különbségek nyilvánvalóak akár a különböző eszközökhöz való hozzáférést, azok használatának elterjedtségét, vagy a használathoz szükséges tudást vizsgáljuk. Emellett megállapíthatjuk azt is, hogy a digitális megosztottság mértéke is nagyobb Kelet-Közép-Európa országaiban.
- Kelet-Közép-Európáról összefoglalva elmondhatjuk, hogy a népesség igen nagy része számára a fizikai hozzáférés sem biztosított. Az internethasználóknak is nagy része csak a munkahelyén tudja használni a világhálót, az otthoni hozzáférés aránya igen alacsony.
- Az egyszerű hozzáférésbeli hátrányok mellett fontos kiemelni térségünkben a digitális írástudás alacsony szintjét, a különböző számítógép- és internethasználati képességekben

való magabiztosság hiányát. Ez egyben az egyik legfontosabb tényező, ami a térség nem-internetezőit visszatartja a világháló használatától.

- Azt is megfigyeltük azonban, hogy a két térség korántsem homogén a digitális egyenlőtlenség mutatóit illetően. Az Európai Unió országait tekintve jelentős lemaradásban vannak akár a digitális írástudás szintjét, akár a digitális egyenlőtlenségek mértékét nézzük a dél-európai országok, amelyek mutatói a legtöbb esetben a közép-kelet-európai átlaghoz közelítenek. Ezzel szemben Közép-Kelet-Európában is könnyedén beazonosíthatjuk azokat az országokat, amelyek jobb értékekkel rendelkeznek. Ezek az információs kistigrisként is emlegetett Észtországon kívül Szlovénia és Csehország. Ezen nemzetek mutatói a digitális írástudást és egyenlőtlenséget tekintve inkább az unió átlagához közelítenek. Ezzel szemben a térség többi országa, így Magyarország is, jelentős elmaradásban van az átlagos uniós szinthez képest.
- Az Unió országai az információs társadalom építésében alapvető kérdésként kezelik a digitális egyenlőtlenségek témáját. Ezt mutatja, hogy az Európai Bizottság az első eEurope Akcióterv kiegészítéseként, kifejezetten az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében, kidolgozta az e-Inclusion című tanulmányt, amely a digitális egyenlőtlenségek minden dimenzióját figyelembe veszi, fontosnak tartja. Tehát a hozzáférés mellett a valódi hozzáférés tényezőire is koncentrálnak, vagyis kellő figyelmet fordít a digitális írástudásra és a megfelelő tartalomra is, valamint a második szintű egyenlőtlenségeket befolyásoló tényezőkre.
- Az Európai Unió legújabb akciótervében, az eEurope 2005-ben fő célként a nemzeti produktivitás növelését, a közszolgáltatások modernizációját és azt tűzi ki célul, hogy minden polgárnak esélye legyen az információs társadalomban részt venni, annak előnyeit élvezni. Az akciótervben leszögezik, hogy továbbra is az „információs társadalom mindenkinek” a jelszó, kifejezve ezzel a fő törekvést, ám a részletesen kifejtett célokban világossá válik, hogy melyek azok a dimenziók, amelyek prioritást élveznek: a hozzáférés általános javításán túl a speciális igényű csoportok felzárkóztatása, a szélessávú infrastruktúra elérhetővé tétele és a szolgáltatások javítása jelenik meg. Kijelenthetjük tehát, hogy a 2005-re vonatkozó célkitűzésekben a másodlagos digitális egyenlőtlenségek kapnak központi jelentőséget.

Bevezetés

A társadalmi rétegződés, az egyenlőtlenségek témaköre kialakulása óta a szociológia egyik fő identitásadó kutatási területe. Az alapítóatyáktól kezdve szinte minden jelentős elméletalkotó foglalkozott ezzel a kérdéssel. Fontosságát – többek között - annak köszönheti, hogy az emberi társadalmak összes ismert formájában, más és más alakban, de létezik ez a jelenség.¹ Az a tény, hogy a rétegzettség és az egyenlőtlenségek természetével, okaival foglalkozó tanulmányok jelentős számának ellenére a Marx és Weber által fölvetett kérdések még mindig foglalkoztatják az elméletalkotókat², mutatja, hogy a társadalmi egyenlőtlenség természetében valami állandó, az emberi együttélésre jellemző nyilvánul meg, ami ugyan újabb és újabb formában jelenik meg, de mégis úgy tűnik, lényegében nem változik. A posztindusztriális társadalom ilyen új ruhába öltözött, de ismerős jelensége a digitális egyenlőtlenség.³

Megkülönböztethető és megkülönböztetendő egymástól a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek és a digitális egyenlőtlenségek kapcsolatának két, logikailag eltérő vizsgálata; az egyik esetben a figyelem arra irányul, hogy a hagyományos társadalmi egyenlőtlenségek hogyan hatnak az info-kommunikációs eszközök használatára (a magyarázandó változó az IKT-használat, a magyarázó a társadalmi státusz és annak dimenziói), a másik esetben a kérdés ellentétes irányú: arra vagyunk kíváncsiak, hogy ezen eszközök használata hogyan hat (hat-e) az egyén vagy csoport társadalmi státuszára (a magyarázandó változó a társadalmi státusz és annak dimenziói, a magyarázó az IKT-használat). Észre kell vennünk, hogy az első kérdés abban az esetben releváns szociológiailag, ha feltételezzük, hogy a második összefüggés létezik, vagyis a társadalmi rétegzettségben elfoglalt helyre hatással van az info-kommunikációs eszközök használata.

Jelen tanulmányban az első kérdéssel foglalkozunk, kísérletet teszünk arra, hogy feltérképezzük a kapcsolatot a hagyományos és az új, az információs korra jellemző egyenlőtlenségek között. Ennek során bemutatjuk a digitális egyenlőtlenség fogalmának történetét és a fogalom újradefiniálásának kísérleteit, valamint a digitális megosztottság jellemző dimenzióit.

¹ Giddens, 1995

² Angelusz, 1997

³ Természetesen az, hogy valami lényegileg új berendezkedést jelent-e az információs vagy hálózati társadalom, ahol mások az egyenlőtlenségek, más a hatalom és az emberi viszonyok természete, mint a megelőző korokban, vagy a változások csak felszíniek és a hagyományos szociológiai kategóriákkal jól leírhatóak, vita tárgya (Castells 1996).

Ezt követően a rendelkezésre álló nemzetközi adatok segítségével az EU tagországokban, az Egyesült Államokban és Közép-Kelet-Európa országaiban megfigyelhető digitális megosztottságot hasonlítjuk össze. Tanulmányunkban azt mutatjuk be, hogy milyen megosztottság húzódik a különböző térségek között. Tekintettel Magyarország közeli uniós csatlakozására külön hangsúlyt helyezünk az Európai Unió és a Magyarországot is magában foglaló közép-kelet-európai térség összehasonlítására. Mindemellett egyes fontosabb területeken a két térség országait külön-külön is összevetjük.

Tanulmányunk utolsó részében röviden bemutatjuk az Európai Unió információs politikáját, különös tekintettel a digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos irányelvekre.

A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: digitális egyenlőtlenség

A „digitális megosztottság” fogalmának története

A digitális technológiák és az internet terjedése rendkívül gyors folyamat. A világhálózathoz hozzáférők és az azt használók száma rohamosan növekszik. Míg 1994-ben mintegy 3 millióan interneteztek világszerte, ma már több mint 945 millió felhasználóról beszélhetünk.⁴ Napjainkban a digitális eszközökkel elérhető alkalmazások és szolgáltatások komoly társadalmi előnyt jelenthetnek. Emellett az is nyilvánvaló, hogy ezek az eszközök nem egyforma ütemben terjednek el a világ egyes részein és a társadalom minden rétegében. A digitális megosztottság kifejezés egyszerűen fogalmazva ezt a jelenséget írja le: az új technológiai eszközökhöz – elsősorban az internethez - való hozzáférésben mutatkozó társadalmi különbségekre utal.

A digitális megosztottság fogalma viszonylag fiatal. A kifejezés az Egyesült Államokból ered, ahol nagy hagyománya van az információhoz való egyenlő hozzáférés eszményének, az 1934-től érvényben lévő Kommunikációs Törvény kimondja minden állampolgár kommunikációs eszközökhöz való jogát⁵. A nyolcvanas évektől használják az információ-szegények és információ-gazdagok megkülönböztetést, majd ezt váltja föl a „digitális megosztottság” („digital divide”) kifejezés. Ez a fogalom már kifejezetten a digitális technológiák elérésben és használatában mutatkozó egyenlőtlenségek leírására szolgál és használata 1997-ben a Nemzeti Telekommunikációs és Információs Hivatal által publikált „Falling Through the Net”⁶ című tanulmányának megjelenése után válik bevetté a tudományos közösségben is.

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk a digitális egyenlőtlenség fogalmának tartalmi változásait, a digitális egyenlőtlenség formáit és dimenzióit. Az áttekintés elsősorban arra szolgál, hogy leírjuk azt az elméleti keretet, amiben a digitális egyenlőtlenségre vonatkozó kutatások és eredmények elhelyezhetők és értelmezhetők.

⁴ www.nua.com

⁵ Molnár Szilárd, 2003

⁶ NTIA, 1997

A digitális megosztottság típusai

A digitális megosztottság kutatói általában megkülönböztetik az országok (első sorban a fejlődő és a fejlett) közötti különbségekre vonatkozó „globális megosztottságot” és a társadalmakon belüli, a társadalmi rétegzettséghez köthető „társadalmi megosztottságot”, valamint az online populáción belüli „demokratikus megosztottságot”. Ez utóbbi a politikai tartalmak iránt érdeklődők és az ilyen oldalakat nem látogatók húzódik⁷.

Globális megosztottság

A globális digitális megosztottság az internet-hozzáféréssel rendelkezők arányának nemzetközi – elsősorban a fejlett és fejlődő országok közötti - különbségeit jelenti. Az 1. táblázat alapján jól látszik, hogy az online populáció eloszlása meglehetősen egyenlőtlen. Az internetet használók csaknem kétharmada (61 százalék) Európában vagy Észak-Amerikában (tehát a fejlett világ valamelyik országában) él.

1. táblázat Mennyien vannak online?

<i>2002 szeptember</i>	<i>Mennyien vannak online? (fő)</i>
Afrika	6,31 millió
Ázsia/Óceánia	187,24 millió
Európa	190,91 millió
Közel-Kelet	5,12 millió
Kanada és Egyesült Államok	182,67 millió
Dél-Amerika	33,35 millió
A világon összesen	605,6 millió

Forrás: NUA www.nua.com

Az internet-hozzáférésben mutatkozó nemzetközi különbségek okai általában hasonlóak más információs technológiák egyenlőtlen eloszlásának okaihoz. A legtöbb kutatás a különféle információs technológiák és más fogyasztási javak egyenlőtlen eloszlásának legfőbb okaként a gazdasági fejlettséget jelöli meg. Rodríguez és Wilson munkája is azt az állítást erősíti, hogy míg a gazdag országok polgárai soha nem látott technológiai fejlődésnek lehetnek részesei, addig úgy

tűnik, hogy a szegény országok számára az internet csak a már meglévő gazdasági és társadalmi hátrányok újabb indikátorává válik⁸.

Az adott ország gazdasági fejlettsége azonban nem kielégítő magyarázata a globális szakadék jelenségének. A hasonló gazdasági fejlettségi szinten levő országokban az online közösség arányában igen komoly eltérések vannak, gondoljunk például Franciaországra (internetezők aránya 26 százalék) és Hollandiára (internetezők aránya 66 százalék). A gazdasági fejlettség tehát jól magyarázza a fejlődő és a fejlett országok eszközellátottságában mutatkozó jelentős különbségeket, de a fejlett országok közötti eltérések magyarázata kifinomultabb elemzést igényel.⁹

A hozzáférésben mutatkozó különbségek

A digitális megosztottság kulcsfogalma kezdetben a „hozzáférés” („access”) volt, mégpedig a korai értelmezések szerint kifejezetten szó szerint arra utalt, hogy valakinek megvolt-e a lehetősége az internet-kapcsolatra, ha úgy döntött, hogy kapcsolódni szeretne¹⁰. Ennek megfelelően a szemlélet dichotomikus volt: a figyelem arra irányult, hogy van-e hozzáférése valakinek az internethez, vagy nincs („haves and have-nots”). A „digitális szakadék” kifejezés is ehhez a korszakhoz köthető, mely a „jó oldalon lévőket” és a „rossz oldalon rekedteket” választja el egymástól.

A hozzáférési különbségek dimenziói

A hozzáférésben mutatkozó különbségek dimenzióit és a különbségek időbeni változását sok felmérés vizsgálta¹¹. A tapasztalatok szerint számos szociológiai változó mentén jelentős törés van az információs és kommunikációs technológiákat használók és nem használók között. Pippa Norris

⁷ Norris, 2003

⁸ Rodríguez & Wilson, 2000

⁹ Például Hargittai Eszter *Weaving the Western Web* című tanulmányában (Hargittai, 1999) az internet-hozzáféréssel rendelkezők arányának különbségeit vizsgálta az OECD országokban. A vizsgálat módszere OLS regressziós analízis volt, melyben függő változóként szerepelt az adott ország *internet-hostjainak száma*, független változóként az *egy főre jutó nemzeti össztermék*, a jövedelembeli egyenlőtlenségeket mérő *Gini koefficiens*, az *iskolázottság*, az *angol nyelvtudás*, az *adott ország távközlési politikája* (monopólium vagy sem), az *internet-hozzáférés költsége*, valamint a *vonalas és mobiltelefon-ellátottság*. Hargittai kutatásának eredménye alapján az OECD országok internet-hostjainak számát – tehát végső soron a behálózottságot – elsősorban a gazdasági fejlettség és a távközlési politika befolyásolja.

¹⁰ Dimaggio et al., 2001

¹¹ Például: NTIA: Falling Through the Net, 2001, Eurobarometer. 1999.

*Digital Divide?*¹² című könyvében az Egyesült Államok, valamint az Európai Unió országain belüli információs egyenlőtlenségeket a *jövedelem*, a *foglalkozás*, az *iskolázottság*, a *nem* és a *kor* dimenzióin keresztül közelíti meg. Az Egyesült Államokban ezen kívül jelentős szempont az *etnikai hovatartozás* (lásd: *NTIA - Falling Through the Net* sorozat). Az Európai Bizottság 2001-es *e-Inclusion – The Information Society’s potential for social inclusion in Europe* című tanulmányában további dimenzióként szerepel a *regionális elhelyezkedés* (centrum-periféria; urbánus-rurális). A következőkben a digitális egyenlőtlenség ezen dimenzióit tekintjük át.

A jövedelmi különbségek szerepe

A jövedelem szerepét vizsgálva a digitális megosztottság meglétében, vagyis arra keresve a választ, hogy mennyire meghatározó a jövedelem az internethez való hozzáférésben, Norris három megállapításra jut. Először is, a jövedelmi szakadék a hozzáférésben egész Európában lényegesnek bizonyult: a leggazdagabb háztartások átlagosan háromszor nagyobb valószínűséggel rendelkeznek hozzáféréssel, mint a legszegényebbek. Másodszor elmondható, hogy a szegények és gazdagok közötti szakadék mérete nagyjából azonos maradt a vizsgált időszakban. Végül az országok közötti összehasonlítás cáfolni látszik a normalizációs elméletet, miszerint a diffúzió előrehaladtával a jövedelmi szakadék eltűnik. (A széleskörű internethasználat ellenére Nagy-Britanniában például ötször valószínűbb, hogy egy gazdag háztartás rendelkezik hozzáféréssel, mint egy szegény.). A vizsgálat szerint inkább az országokra jellemző egyéb tényezők befolyásolják a jövedelmi szakadékot, például az állami kezdeményezések vagy a közösségi hozzáférés lehetősége.

Árnyalja a Norris által bemutatott eredményeket az „A Nation Online” című jelentés, melyet az amerikai Nemzeti Telekommunikációs és Információs Hivatal 2002-ben készített¹³, természetesen csak az Egyesült Államokra lakosságára vonatkoztatva. E szerint ugyan a háztartásjövedelem még mindig erősen meghatározza az internet használatát, de az internethasználat gyakorisága megnőtt a legalacsonyabb jövedelmi kategóriákban, 1997 és 2001 között 9.2 százalékról 25 százalékra, ráadásul a jövedelmi szakadék szűkülni látszik, mivel a legalacsonyabb jövedelmi kategóriába tartozók körében az utóbbi években sokkal nagyobb arányban növekedett a használók száma, mint a legfelsőbe tartozóknál. (25 százalékos éves növekedés szemben a 11 százalékkal.)

¹² Norris, 2001

¹³ NTIA. 2002. A Nation Online. Washington, DC: US Department of Commerce.

A foglalkozási különbségek szerepe

A foglalkozási dimenzió jelentőségét az adja, hogy az internet-hozzáférés és használat egyik fő helyszíne a munkahely, mely aztán ösztönzően hathat az otthoni használatra¹⁴. A vezetői és irodai munkát végzők számára általában adott a korlátlan internet-hozzáférés, gyakran szélessávú hálózaton, rendelkezésükre áll képzési és technikai támogatás is, arról nem beszélve, hogy a vállalatok vezetőiket ellátják a legmodernebb info-kommunikációs eszközökkel (mobiltelefon, laptop, stb.), melyeket otthon is használhatnak. Ezzel szemben a fizikai munkát végzők kisebb valószínűséggel tapasztalják meg a számítógép és a világháló előnyeit, nem szerzik meg a szükséges képességeket. Az Eurobarometer adatai szerint az EU tagállamaiban a vezetők kétszer nagyobb valószínűséggel használják az internetet, mint más fehérgallérosok, és háromszor nagyobb valószínűséggel, mint a fizikai munkások. Mivel azonban az adatok tanúsága szerint az otthoni hozzáférés jelentős növekedést mutat¹⁵ míg a munkahelyi hozzáférés stagnál, a penetráció előrehaladtával a kifejezetten a foglalkozási különbségből adódó megosztottság jelentőségének csökkenése várható.

A foglalkozás tekintetében azonban a legnagyobb szakadék nem meglepő módon a munkanélküliek és a nem munkanélküliek között húzódik annak ellenére, hogy az Egyesült Államokban és Európa számos országában (például Nagy-Britanniában, Németországban, Svédországban) születtek programok a munkanélküliek bevonására a digitális tudás birodalmába: internetkapcsolattal ellátott számítógépeket telepítettek és számítógépes tanfolyamokat indítottak a munkanélküli hivatalokban és az állásközvetítőkből.

Az iskolázottság szerepe

A következő vizsgálandó dimenzió az iskolázottság, melynek jelentőségét sok szerző a legnagyobbak tartja a digitális megosztottság létezésében¹⁶.

Az Európai Unió országaira vonatkozó felmérés nagy különbségeket mutatott a különböző iskolai végzettséggel rendelkezők internethasználatában: A felsőfokú végzettségűek hétszer nagyobb

¹⁴ Természetesen a foglalkozási különbségek nem függetlenek más fontosnak bizonyult tényezőktől, így például a jövedelmi, iskolázottsági különbségektől.

¹⁵ NTIA. 2002. A Nation Online. Washington, DC: US Department of Commerce.

valószínűséggel válnak felhasználókká, mint azok, akik 15 évesen befejezték tanulmányaikat. A felsőoktatásba járók több mint 40 százaléka csatlakozott a világhálóra Európában. Az amerikai adatok szintén látványosan demonstrálják az iskolázottsági szakadékot, itt a felsőfokú végzettségűek 80 százalék fölötti internethasználata áll szemben az általános iskolai végzettségűek kevesebb, mint 13 százalékával, bár a hatalmas különbség enyhén csökken az utóbbi években.

A nem szerepe

A férfiak és nők nethasználatának különbsége sok vizsgálat tárgya volt az elmúlt években. A kutatások nagy része azt mutatta, hogy a penetráció előrehaladtával ennek a tényezőnek a hatása eltűnik a kapcsolódás tekintetében, bár vannak országok, ahol még mindig fontos szakadéknak tűnik a nemi hovatartozás.

Az életkor és a generáció szerepe

Az életkor, illetve a különböző generációkhoz tartozás az egyik legnagyobb szakadék az internethasználatban. Még a diffúzióban élenjáró országokban is nehezen áthidalhatónak tűnik, a nyugdíjasok az egyik legkizártabb csoportot alkotják ezekben a társadalmakban, és a fiatalok tízszer nagyobb valószínűséggel csatlakoznak a világhálóra, mint a legidősebbek; a 25 év alattiak harmada, a 65 éven felüliek csupán 3 százaléka használja a netet. (Norris 2001). Az Egyesült Államokban is a gyerekek és tinédzserek körében a legelterjedtebb az internet. Természetesen a longitudinális vizsgálatban a kohorsz-hatás is jelentős, és valószínűsíthető, hogy az idő előrehaladtával az életkor meghatározó szerepe csökkenni fog, hiszen az a kohorsz kerül majd az idősebbek közé, amely számára az internet a mindennapok részévé vált.

Etnicitás, rassz szerepe

Az etnicitás illetve a rasszhoz tartozás meghatározónak mutatkozik az elsősorban amerikai területen végzett kutatásokban. Minden felmérésben alacsonyabb a feketék és a hispánok internethasználói aránya, mint a többi csoporté: a feketék között 39.8, a hispánok között 31.6, a fehérek és ázsiai-amerikaiak között pedig 60 százalék a világháló előnyeit élvezők aránya. Ugyanakkor a szakadék

¹⁶ Norris, 2001

ebben az esetben is szűkülőben van, a lemaradó csoportok csatlakozási mutatói az utóbbi években ugyanis jobbak, mint a többi csoporté.

A lakóhely szerepe

Az utolsó vizsgált dimenzió a lakóhely városi-falusi jellege szerinti különbségeket jelöli ki. Az Egyesült Államok adatai alapján - a felsőbb rétegek kertvárosokba költözésének eredményeként - a fő szakadék itt a város külső területein és a többi területen élők között húzódik, és alig figyelhető meg változás a távolságot tekintve.

Norris az összes eddig tárgyalt faktor hatásának elkülönítésére – vagyis az egymásra hatások kiküszöbölésére – regressziós útmodellben vizsgálta a változók internethasználatra gyakorolt hatását. Az eredmény szerint minden változó összefüggése a függő változóval szignifikáns. Különösen az életkornak maradt erős magyarázóereje még a többi változó szintentartásakor is¹⁷.

A „digitális megosztottság” fogalmának kritikája és „reformjavaslatok”

A penetráció előrehaladtával nem csak arról indultak meg viták, hogy a digitális megosztottság, a digitális szakadék mérete csökken, nő vagy nem változik, hanem magáról a fogalomról, előnyeiről és hiányosságairól is egyre többen értekeztek, egyesek új, a jelenség leírására alkalmasabbnak vélt fogalmak bevezetését javasolva.

Selwyn szerint félrevezető a digitális megosztottság fogalma, mert szigorúan dichotomikus értelmezésekhez vezet: „haves”-ekre és „have nots”-okra osztja a társadalmat, a hozzáférésnek leegyszerűsítő jelentést ad; azt sugallja, hogy a szakadék egyszerűen „áthidalható”, „felszámolható”, „legyőzhető”, röviden a kifejezés nélkülöz minden szociológiai árnyaltságot¹⁸.

¹⁷Norris, 2001

¹⁸Selwyn, 2002

Warschauer három, a digitális szakadék áthidalására irányuló program eredményeinek tanulmányozása után jut arra a következtetésre, hogy a digitális megosztottság fogalma túlságosan az infrastruktúra meglétére illetve hiányára utal, a fizikai hozzáférést állítja középpontba, ezért „hardverre és szoftverre” koncentrálnak lépéseket eredményez, amelyek nem hatékonyak, mivel figyelmen kívül hagyják az emberi és társadalmi tényezőket, amelyeket pedig az egyenlőtlenség megszüntetésének érdekében szintén meg kell változtatni. További probléma, hogy bipoláris különbségnek láttatja azt, ami valójában graduális; az információs technológiákhoz való hozzáférés különböző szintjeit. Ráadásul a fogalom a hozzáférés hiánya és a boldogulás esélye közötti oksági összefüggés egyirányúságát sugallja, miközben ha a technológia és a társadalmi rétegződés viszonyát vizsgáljuk, egy komplex kölcsönös összefüggéssel állunk szemben. Helyette a „technológia a társadalmi bevonásért” értelmezési keretet javasolja, amely „arra utal, hogy az egyének, családok, közösségek milyen mértékben képesek részt venni a társadalomban és rendelkezni saját sorsukkal, figyelembe véve a gazdasági források, foglalkoztatás, egészség, iskolázottság, lakáshelyzet, szórakozás, kultúra és állampolgári elkötelezettség különböző faktorait.”¹⁹. Csakúgy, mint az írástudásban, nem csak egyféle típusa létezik az IKT-khoz való hozzáférésnek, hanem sok, a társadalmi kontextus adja meg a hozzáférés jelentését és értékét. A hozzáférés graduálisan létezik, az IKT-használat pedig egy társadalmi gyakorlat, amelybe beleértendő a hozzáférés a fizikai tárgyakhoz, tartalomhoz, képességekhez és társadalmi támogatásokhoz, a birtoklása pedig nem csak iskolázottság, hanem hatalom kérdése is. Ezért a társadalmi bevonáshoz a forrásoknak több szintjét kell mozgósítani²⁰.

Ernest Wilson *Closing the Digital Divide* című írásában²¹ szintén a dichotóm megkülönböztetésen szeretne túllépni azzal, hogy megkülönbözteti a *formális* és a *valódi* hozzáférést (formal, illetve effective access). Míg a formális hozzáférés gyakorlatilag az internethez való fizikai hozzáférést jelenti, addig a valódi hozzáférés fogalma a mélyebb rétegekre vonatkozik. Az infrastrukturális (szükséges, de nem elégséges) feltételek mellett a *pénzügyi hozzáférés*, a *kognitív hozzáférés*, a *tartalmi hozzáférés*, valamint a *politikai hozzáférés* az, ami végső soron meghatározza, hogy az egyén, vagy az egyének csoportjai használják-e az internetet, vagy sem.

¹⁹ „They refer to the extent that individuals, families, and communities are able to fully participate in society and control their own destinies, taking into account a variety of factors related to economic resources, employment, health, education, housing, recreation, culture, and civic engagement.” (Warschauer, 2002).

²⁰ Lásd uő. uo.

²¹ Wilson, 1999

Pénzügyi hozzájárulás. A pénzügyi hozzájárulás arra vonatkozik, hogy a felhasználónak megvan-e a megfelelő gazdasági háttere ahhoz, hogy folyamatosan képes legyen finanszírozni az információs technológiák (jelen esetben az internet) használatát. Hiába vannak meg az infrastrukturális feltételek, ha az adott ország lakosságának nagy része nem engedheti meg magának a szolgáltatások igénybevételét.

Kognitív hozzájárulás. A kognitív hozzájárulás a felhasználó személyes intellektuális képességeire és tudására utal. Az interneten a keresett információ megtalálásához (keresés, kiválasztás, felhasználás) számos készség elsajátítására van szükség – és ez nem csupán a számítógépes ismeretekre vonatkozik. (Ráadásul a felhasználóknak képesnek kell lenniük információkat küldeni is, nemcsak fogadni.) Bizonyos készségek könnyen elsajátíthatók, másokat csak hosszabb tanulás során lehet megszerezni. Az iskoláknak mindenképpen jelentős szerepük van a kognitív feltételek biztosításában.

Tartalmi hozzájárulás. Hiába vannak meg a fizikai, a pénzügyi és a kognitív feltételek akkor, ha a potenciális felhasználók nem találnak számukra fontos vagy érthető tartalmat. Komoly probléma, hogy a világ legtöbb nyelvén nagyon kevés tartalom van az interneten – az angol nyelv szinte egyeduralgató. Az egyes országok számára kulcsfontosságú, hogy legyenek olyan képzett szakemberek, akik képesek előállítani azt a tartalmat, amire a felhasználóknak szükségük lehet. (Ez különösen érvényes a fejlődő országokra.)

Politikai hozzájárulás. A lakosság nagy része számára az internet akkor bír majd nagy hozzáadott értékkel, ha lehetőségük lesz online beleszólniuk a szolgáltatások kialakításába. Ha a felhasználók kommunikálhatnak a kormánnyal, a szabályozó testületekkel és más intézményekkel, akkor sokszor pénzben kifejezhető előnnyel jár majd az interneten keresztül történő ügyintézés.

A Wilson-féle modellben a hozzájárulás dimenziói egymásra épülnek és meglátása szerint a digitális megosztottság csökkentéséhez a valódi hozzájárulást kell megteremteni, vagyis a hozzájárulás minden összetevőjét biztosítani kell.

A „digitális egyenlőtlenség” fogalma

DiMaggio és Hargittai „From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases” című tanulmányukban²² a „digitális megosztottság” „érdemeinek elismerése mellett” hangsúlyváltást javasolnak; a diffúzió új szakaszába lépésével új kutatási kérdések, módszerek szükségességét emelik ki. A penetráció előrehaladtával nem az a fontos, hogy ki fér hozzá az internethez és ki nem, hanem hogy ki mit csinál és mit képes csinálni, amikor használja a világhálót; a használat minősége válik megkülönböztető dimenzióvá. Még ha – ahogy egyes kutatók jósolják – teljessé válik is a telítettség a hozzáférésben, ez nem jelenti azt, hogy a digitális megosztottság legyőzött, hiszen új aspektusok, mégpedig a felhasználók közötti különbségek válnak fontossá, mint például a kapcsolat és a felszerelés minősége, a felhasználói tudás és a társadalmi támogatottság. Éppen ezért DiMaggio a telefon-analógia helyett az oktatási lehetőségekkel von párhuzamot: a telefon esetében a fizikai hozzáféréssel gyakorlatilag megszűnt a megosztottság, míg az oktatás hiába vált általánossá, a szolgáltatások minőségéhez való egyenlőtlen hozzáférés továbbra is megosztottságot szül (csakúgy, mint az internet esetében).

A DiMaggio-Hargittai szerzőpáros által javasolt új megközelítés tehát a felhasználók közötti egyenlőtlenségekre koncentrál, kulcsfogalma ebből következően a digitális (vagy technológiai) egyenlőtlenség („digital inequality”). Ennek legfontosabb vizsgálandó dimenzióit is beazonosítja; ezek a technikai apparátus, a használat autonómiájának, a képességek és készségek, a társadalmi támogatás és a használat céljának egyenlőtlenségei.

²² DiMaggio-Hargittai. 2001

A digitális egyenlőtlenség dimenziói

A technikai felszerelés egyenlőtlensége

A technikai felszerelés egyenlőtlensége a számítógép és a szoftverek, valamint a kapcsolat minőségének különbségéből ered. A technika korlátozhat vagy éppen elősegíthet bizonyos alkalmazásokat, különös tekintettel arra, hogy egyre fejlettebb technikát igényel a különböző Weblapok letöltése.²³ Így a lassabb kapcsolattal, régebbi szoftverekkel és hardverrel rendelkezők bizonyos tartalmakhoz esetleg hozzá sem férnek. Ráadásul az internettel kapcsolatos élményeiket is meghatározza ez az adottság, így kevesebbet fogják használni a hálót és kevésbé sajátítják el a szükséges képességeket, röviden kevesebbet profitálnak a net nyújtotta lehetőségekből.

A használat autonómiájának egyenlőtlensége

A használat autonómiájának egyenlőtlensége elsősorban a használat helyének függvénye. Hol van alkalma a felhasználónak internetezni? Mennyit kell utaznia hozzá? Mennyi szabályozásnak van kitéve az időtartamot, a használati módokat tekintve? Mennyire felügyelt a használata (például munkahelyi hozzáférés esetén)? Hányan használják az adott hozzáférést? A kutatások erős összefüggést találtak az iskolai végzettség, jövedelem, rassz és az otthoni hozzáférés között. Feltehető továbbá, hogy a munkahelyi használat autonómiája a szervezetben elfoglalt hely és a pozíció függvénye. Végül valószínűsíthető, hogy minél nagyobb a használat autonómiája, annál nagyobb hozadéka van az internet használatának.

A képességek, készségek egyenlőtlensége, az „internet-kompetencia”

Már Wilson hozzáférés-összetevőinél utaltam a kognitív hozzáférésben tapasztalható meghatározó egyenlőtlenségre, DiMaggio a tudáskülönbségek négy fajtáját különbözteti meg. Az első a fellépés,

²³ Ezt az egyenlőtlenséget tovább növeli az a paradoxon, hogy éppen a rosszabb szocio-ökonómiai helyzetben lévőknek lenne szükségük a nagysebességű gépekre és kapcsolatokra, mert ők azok, akiknek az internet még mindig erősen szövegalapú tartalmait nehézséget okoznak, márpedig a vizualitásra építő oldalak, tartalmak letöltéséhez kellene a legdrágább felszerelések. (Carvin, 2000)

keresés, letöltés rutinszerű ismerete, a második a háttértudás, ami segítheti a használót, de nem kifejezetten az internethasználatra vonatkozik, a harmadik a tájékozódás hatékonyá tételéhez szükséges integratív tudás arról, hogy hogyan működik a Web, a negyedik pedig a technikai tudás a szoftverekről, hardverről és a hálózatról, ami egy esetleges felmerülő probléma megoldásában segít. Az ezekben mutatkozó egyenlőtlenséget nevezi DiMaggio a képességek, készségek egyenlőtlenségének (inequality of skill), melyet akár „internet-kompetenciának” is hívhatunk: a kifejezés az internet adta lehetőségekre és kihívásokra adott pragmatikus és intuitív válaszok adásának képességét jelenti.

A társadalmi támogatás egyenlőtlensége

A használok közötti különbségek következő dimenziója az elérhető társadalmi támogatás mértékében van; abban, hogy mennyire számíthat másoktól információra, segítségre, ösztönzésre az internetező. A támogatás fajtái különbözőek lehetnek: DiMaggio elhatárolja a formális segítségnyújtást, amit erre alkalmazott és képzett emberektől kaphat a használok, a barátok vagy családtagok által nyújtott technikai segítséget és az ugyanezek részéről megnyilvánuló érzelmi megerősítést akár a sikerélmény, akár a kudarc megosztásában.

A használat céljának egyenlőtlensége

Az utolsó fajtája a digitális egyenlőtlenségnek a használat céljában, sokszínűségében van. Különösen a gazdasági haszonnal járó vagy a politikai és társadalmi tőke gyarapítására alkalmas tevékenységek elválasztása fontos a szórakozástól vagy fogyasztástól. Feltehető, hogy az iskolázottság jó előrejelzője az internet tőkenövelő felhasználási módjának.

Ezek az egyenlőtlenségek összegződve az internethasználatból eredő egyenlőtlen előnyszerzési esélyeket jelentenek, melyek nagyban összefüggenek a társadalmi rétegzettség alapjait képező faktorokkal.

A digitális egyenlőtlenségek kutatásai

Hargittai „Second-Level Digital Divide” című tanulmányában²⁴ már az új szemléletmódnak megfelelően a használók közötti különbségekre koncentrált, az online készségek és képességek különbözőségének kutatását ismerteti. A kísérleti személyeknek különböző tartalmakat kellett megtalálniuk az interneten. A kutatók a sikerhez szükséges időt és a bejárt keresési „útvonalakat” vizsgálták. Az információkeresési készséget a szerint osztályozták, hogy hány tartalmat és milyen időeredménnyel sikerült megtalálnia a mintába került egyéneknek. A kutatás alátámasztotta, hogy az online készségek, valamint a kor, a nem, az iskolázottság és a korábbi számítástechnikai ismeretek szorosan összefüggenek egymással. Azaz minél fiatalabb, iskolázottabb és gyakorlottabb valaki, annál nagyobb a valószínűsége, hogy hatékonyan tudja használni az internetet.

Szintén alátámasztja a felvázolt dimenziók jelentőségét egy, a kapcsolat minőségének és az internethasználatnak az összefüggéseit feltáró kutatás²⁵. A szerzők megmutatták, hogy a szélessávú kapcsolattal rendelkezők szignifikánsan különböznek a dial-up-használóktól a jövedelem, iskolai végzettség és nem faktorok mentén. A használatban is szignifikáns eltéréseket találtak: a szélessávú hozzáféréssel rendelkezők gyakrabban csatlakoznak a világhálóra és több időt is töltenek online, mialatt több „feladatot” végeznek. Jellemző, hogy kevesebb időt töltenek tévé nézéssel, vásárlással és többet hírolvasással, mint a többi internetező. Tehát a jobb társadalmi helyzetűek nagyobb valószínűséggel rendelkeznek szélessávú csatlakozással, így az internetből többet profitálnak, mint a rosszabb szocio-demográfiai státuszúak.

DiMaggio és társai²⁶ vizsgálták elméleti tanulmányuk hipotéziseit, eredményeik szerint az internethasználók között megfigyelhető egyenlőtlenség mindenekelőtt a nethasználat módjában jelentős. Különösen a keresett tartalom és a politikai vitában való részvétel kérdésében mutatható ki különbség az internetező csoportok között, elsősorban (mint azt többváltozós elemzéssel bizonyították) az iskolai végzettség és az életkor alapján. Nem találtak eltérést viszont a kutatók a keresési stratégiák tekintetében. Ugyan az egyenlőtlenség új dimenzióinak azonosítása, pontosítása további kutatásokat igényel, fontossága az internetpenetráció előrehaladtával kétségtelen.

²⁴ Hargittai 2002

²⁵ Davison-Cotten 2003

²⁶ Robinson, DiMaggio, Hargittai 2003

Mások bebizonyították, hogy a szélessávú hozzáféréssel rendelkezők többféle dolgot csinálnak, mikor használják az internetet és gyakrabban állítanak elő saját tartalmat, akkor is, ha a demográfiai és tapasztalatbeli eltéréseket kontroll alatt tartják.²⁷

A World Internet Project amerikai kutatási eredményei alapján azt a következtetést vonták le a kutatók, hogy a kapcsolat módjának eltérése különbségeket szül a használatban, megfigyelésük szerint első sorban a kapcsolódás szükségessége illetve ennek hiánya bizonyul meghatározónak, nem a kapcsolat sebessége. Gyakrabban és hosszabb ideig használják az internetet azok, akiknek gépe állandóan kapcsolódva van („always on”), mint akiknek minden alkalommal fel kell lépniük a hálóra.²⁸

Következtetések

Az információs technológiák és az internet terjedésével, valamint a digitális megosztottsággal foglalkozó elméletalkotók és kutatók körében mára már elfogadottá vált a digitális megosztottság jelenségének differenciáltabb megközelítése. Nem véletlen, hogy a tudományos és politikai szaknyelvből lassan eltűnik a dichotóm megközelítésre utaló „digitális szakadék” fogalma. A Wilson-féle modell és a digitális egyenlőtlenség fogalma azt sugallja, hogy a társadalom tagjainak „hozzáférőkre” és „nem hozzáférőkre” való felosztása kevés információval szolgál a digitális megosztottság kétségkívül létező jelenségének magyarázatához és a jelenség megszüntetését csökkenteni kívánó politikai lépésekhez. A hozzáférési szintek elkülönítése rámutat arra, hogy a társadalom bizonyos csoportjai közt a megosztottság eltérő dimenziókban értelmezhető. Ebből az is következik, hogy az esetleges politikai beavatkozás a különböző rétegek esetében más és más feltételek biztosításával vezethet sikerre. Tehát, amikor egy társadalmon belül a digitális megosztottság jelenségét vizsgáljuk, fontos, hogy elkülönítve mutassuk be az egyes dimenziókban mutatózó egyenlőtlenségeket.

²⁷ (Horrigan és Raine, 2002).

²⁸ (Cole 2003)

Globális megosztottság és az Európa országaiban jellemző digitális egyenlőtlenség

Az alábbiakban kísérletet teszünk arra, hogy átfogó módon mutassuk be Közép- és Kelet-Európa és az Európai Unió térségét a digitális megosztottság szempontjából. A megfelelő elemzéshez szükséges, hogy több szempontú vizsgálatot végezzünk.

A digitális egyenlőtlenségek leírásakor ugyanis figyelembe kell vennünk, hogy Közép- és Kelet-Európa információs társadalmának fejlettsége elmarad a Nyugat-Európa és Észak-Amerika országaiban tapasztalhatóktól. Ennek következtében a két térség között kialakul egy törésvonal, aminek bemutatása elengedhetetlen ahhoz, hogy megfelelő képet alkothassunk Európa nemzeteinek digitális világban elfoglalt helyzetéről.

Mivel elemzésünkben nem csak az információs társadalom fejlettségének alapvető mutatói szerint hasonlítjuk össze a két térséget, hanem digitális írástudásra és a digitális egyenlőtlenségekre vonatkozó adatokat is vizsgálunk, ez a leírás arra is alkalmas, hogy bemutassuk a kelet-közép-európai térségben megjelenő digitális megosztottságnak az Európai Unió országaival szemben mutatkozó jellegzetességeit.

Ezen összehasonlítások során a legtöbb esetben aggregált mutatókat használunk: az Európai Unió 15 országának és Kelet-Közép-Európa tíz országának (Bulgária, Csehország, Észtország, Magyarország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Románia, Szlovénia, Szlovákia) átlagolt adatait vetettük össze.

A jobb összehasonlítás érdekében, ahol erre lehetőség volt, az Egyesült Államokra vonatkozó adatokat is beemeltünk az elemzésbe.

Az alábbi rész céljai közé tartozik azonban az is, hogy a digitális megosztottságot alaposabb nemzetközi összehasonlításban is leírjuk, tehát nem csak a két térség között húzódó törésvonalra mutassunk rá, hanem az egyes országok jellemzőit is leírjuk. Ennek érdekében a két fontosabb

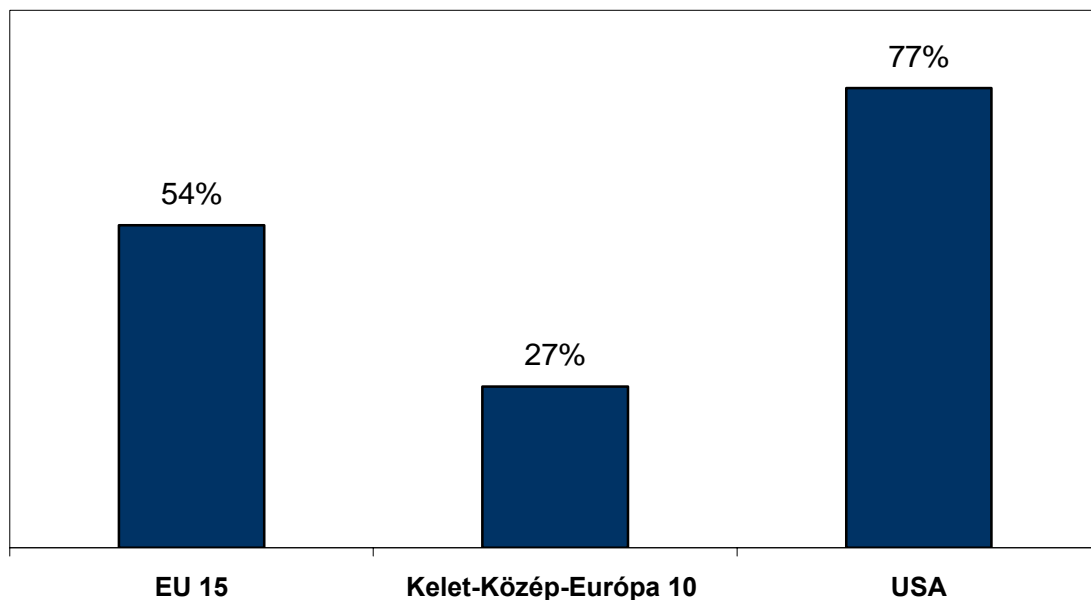
területen – a digitális írástudást és a digitális egyenlőtlenséget mérő index esetében – országonkénti összehasonlításokat is végeztünk.

Elemzéseinkhez a *Statistical Indicators Benchmarking the Information Society* (SIBIS) adatbázisát használtuk fel.²⁹

Alapvető mutatók

Az Európai Unió országai és a kelet-közép-európai nemzetek közti különbség jól ábrázolható az információs társadalom fejlettségét leíró alapvető mutatók összehasonlításán keresztül. Az internethasználók arányát vizsgálva például azt tapasztaljuk, hogy míg az Unióban átlagosan kb. minden második ember internethasználó (54 %), addig a Kelet-Közép-Európa államaiban átlagosan a népesség 27 százaléka tekinthető a világháló rendszeres használójának. Ez az arány az Amerikai Egyesült Államokban mérthez képest, ahol a népesség 77 százaléka használja az internetet, még alacsonyabb.

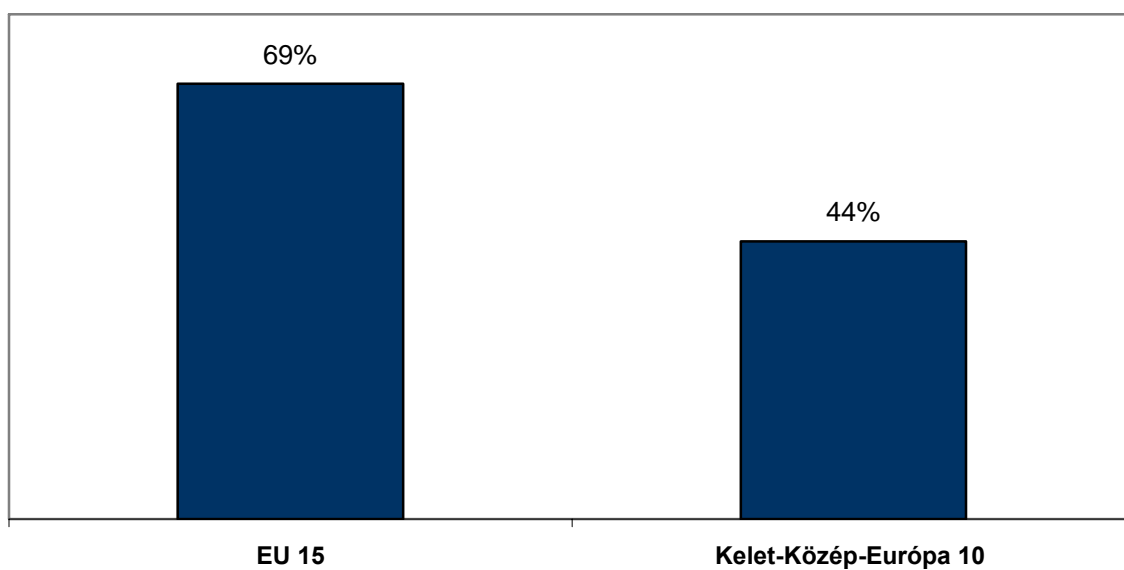
1. ábra
Internethasználók átlagos aránya az Európai Unió országában, a kelet- közép-európai országokban és az Egyesült Államokban

Az internethasználat alacsony szintje mellett azt is meg kell említenünk, hogy Kelet-Közép-Európában átlagosan a megkérdezettek 15 százaléka sosem hallott az internetről.

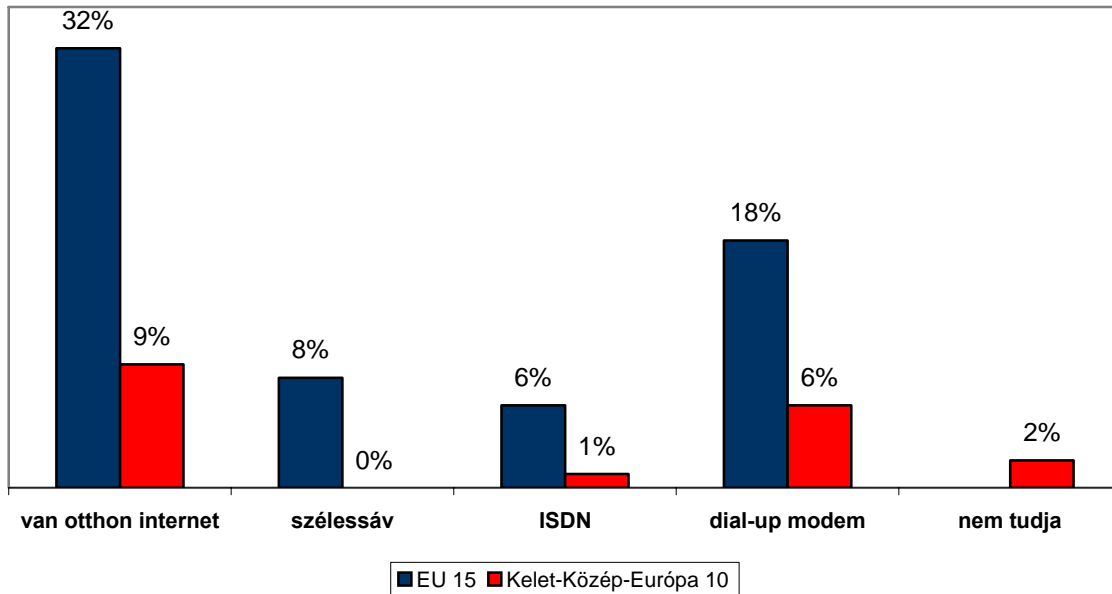
Egy másik info-kommunikációs eszköz, a mobiltelefon elterjedtségét vizsgálva hasonló különbségeket tapasztalhatunk. Az Unió országaiban átlagosan a népesség 69 százalékának van mobiltelefonja, a csatlakozó országokban pedig a megkérdezettek 44 százaléka rendelkezik ilyen eszközzel. (2. ábra)

2. ábra
Mobiltelefontulajdonosok aránya az Európai Unióban és a kelet-közép-európai országokban

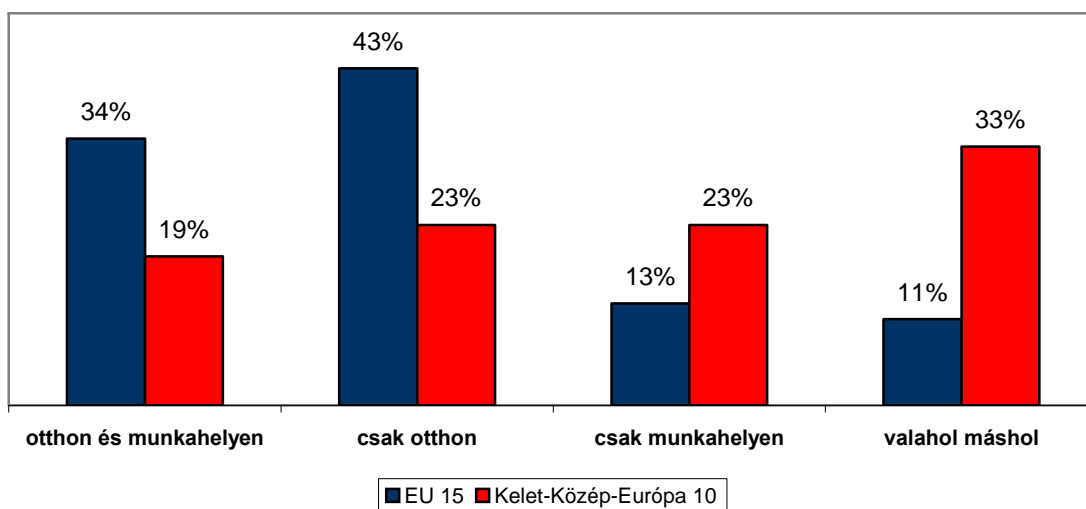
Alapvető mutatónak tekinthetjük azt is, hogy a lakosság hány százaléka rendelkezik otthoni internet-hozzáféréssel. Az adatok tanúsága szerint az otthoni internetezés az Európai Unió tagállamaiban jóval elterjedtebb (32 százalékának van otthoni hozzáférése), mint a csatlakozásra váró nemzeteknél (9%). Az otthoni internetezés minőségét alapvetően megszabja az internetkapcsolat típusa. Az Unió tagállamaiban a megkérdezettek 8 százalékának szélessávú (pl. ADSL, kábel) internetkapcsolata, 6 százalékának pedig ISDN kapcsolata van. A csatlakozó országokban a szélessávú interneteléréssel rendelkezők aránya 1 százalék alatt marad és az ISDN kapcsolattal rendelkezők aránya is csak 1%. (3. ábra)

3. ábra
Otthoni internetkapcsolattal rendelkezők aránya és a kapcsolat típusa az Európai Unió tagállamaiban és a kelet-közép-európai országokban

Ezek után nem meglepő, hogy a két térségben alapvetően eltér annak mintázata, hogy a rendszeres internetezők hol találnak módot a világháló használatára. A csatlakozó országokban jóval nagyobb az internethasználók csoportján belül azok aránya, akik csupán munkahelyükön férnek hozzá a nethez. Az Unió országaiban viszont azok szerepelnek nagyobb aránnyal akik csak otthon, vagy otthon és a munkahelyükön interneteznek. (4.ábra)

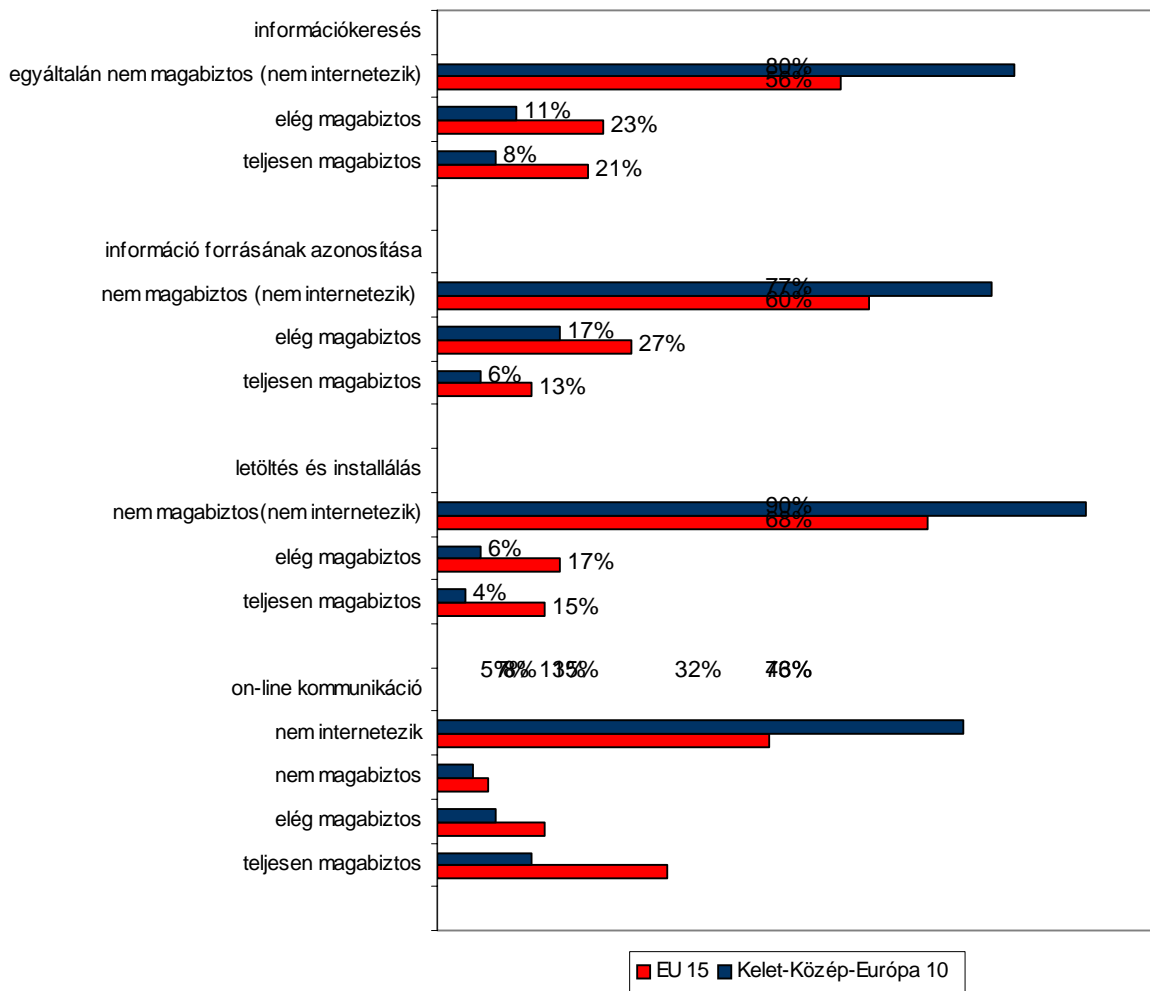
4. ábra
Intenethasználat helye az Európai Unióban és a közép-kelet-európai országokban (a rendszeres internetezők százalékában)

Digitális írástudás

A SIBIS vizsgálataiban több módon is igyekeztek felmérni a digitális írástudás szintjét. Digitális írástudáson azt értjük, hogy egy adott egyén illetve bizonyos csoportok tagjai milyen szinten képesek kezelni az info-kommunikációs eszközöket, milyen biztonsággal képesek bizonyos műveletek végrehajtani például számítógépen, vagy interneten. Az alábbi ábrán négy internetes/számítógépes alkalmazási módban való magabiztosság átlagos mutatóit látjuk az elemzett két térségben.

5. ábra
Digitális írástudás szintje az Európai Unió tagállamaiban és a kelet-közép-európai országokban (Mennyire érzi magabiztosnak magát az alábbi tevékenységekben?)

Bár látható, hogy az, hogy mi számít nehezebbnek és mi könnyebbnek az internetezés világában, hasonló mintázatot mutat a két térségben (a kommunikációval és az internetes információkereséssel kapcsolatban az emberek nagyobb aránya magabiztos, mint a letöltéssel és az információ forrásának megtalálásával), a különbségek igen szembeszökőek.

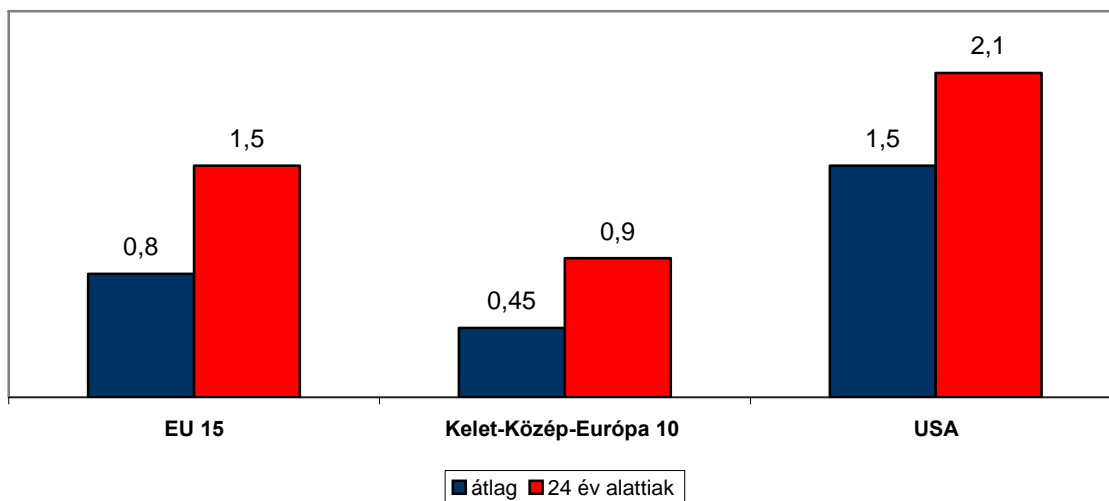
A SIBIS kutatói a fenti négy készség elemzésével egy összetett indexet hoztak létre, ami egy mutatóban képes kifejezni a digitális írástudás mértékét³⁰. Az index „0” és „3” közötti értékeket vehet fel, a 0 érték jelképezi a digitális írástudás legalacsonyabb szintjét, a 3-as érték pedig a legmagasabbat.

Ha ennek az indexnek az átlagos értékei vizsgáljuk, akkor a fenti adatok ismeretében nem meglepő eredményt kapunk: az index átlagos értéke az Unió esetében 0,8, a közép-kelet-európai országoknál pedig 0,45. Az Unió átlagánál is jobb az eredmény az Egyesült Államokban, ahol az index értéke 1,5.

A fenti összefüggés akkor is fennáll, ha csak a legfiatalabb korcsoportot vizsgáljuk: a 24 év alattiak esetében mindenhol magasabb értékekkel találkozunk (tehát a legfiatalabbak mindenhol jobban értenek a számítógép- és internethasználatához), de a közép-kelet-európai országokban élő fiatalok tudása is elmarad az Unióban és az USA-ban élő kortársaikétól.

6. ábra

A digitális írástudás index átlagai a teljes népességben és a 24 év alattiak csoportjában

Az adatok alapján tehát kijelenthetjük, hogy a digitális írástudás szintje jóval magasabb az Unió országaiban, mint Kelet-Közép-Európában.

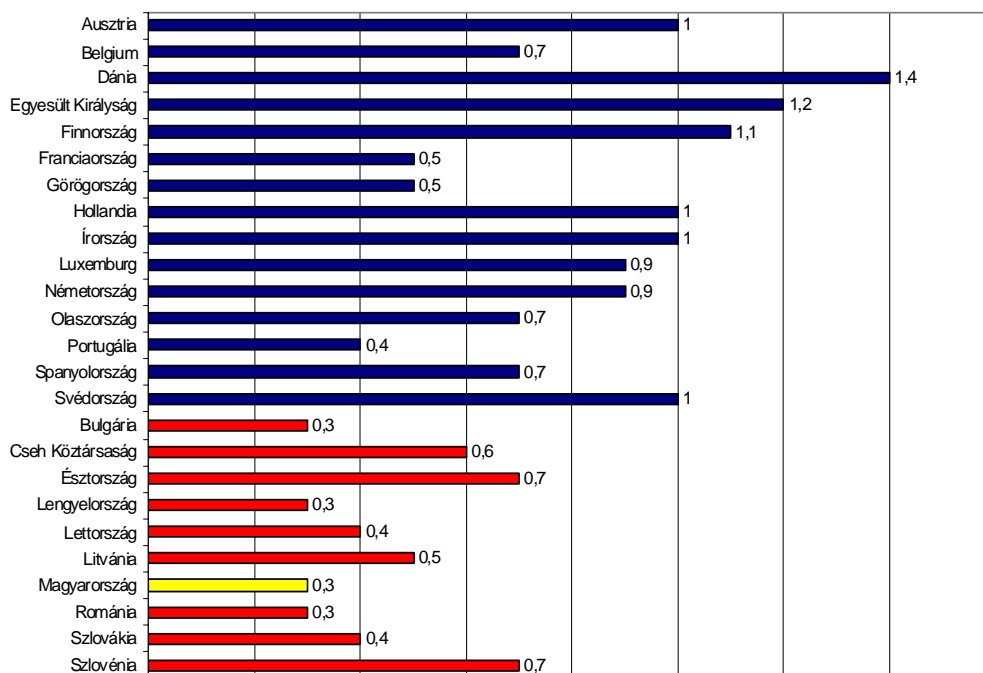
Mivel, mint azt korábban elmondtuk, a digitális írástudás mértéke komoly szerepet játszhat a digitális egyenlőtlenségek kialakulásában, érdemes lehet megvizsgálni a fenti index értékeit az egyes országokban külön-külön. Az alábbi ábrán jól látható, hogy az Európai Unió és Kelet-Közép-Európa

³⁰ Az index képzéséről részletesebben lásd.: Sibis Pocketbook 2002/2003 (127.old.), <http://www.sibis->

közel sem jelentenek homogén tömböket a digitális írástudás szempontjából, az egyes térségekben lévő országok között esetenként igen komoly különbségek mutatkoznak.

Az Európai Unión belül az átlagot meghaladó mutatókkal rendelkeznek a skandináv országok, az Egyesült Királyság, és Ausztria, kisebb mértékben pedig Hollandia, Írország, Luxemburg és Németország. Az átlagnál jóval alacsonyabb a digitális írástudás szintje azonban Portugália, Görögország és Franciaország esetében. Kelet-Közép-Európában Észtországban, Szlovéniában és Csehországban a legmagasabb a digitális írástudás szintje, ezen országok mutatói közelítenek az uniós átlaghoz. A többi országban azonban igen alacsony értékekkel találkozunk. Magyarországon a digitális írástudás szintje Romániához, Lengyelországhoz és Bulgáriához hasonlóan elmarad a térség átlagától is, és rosszabb, mint az uniós országok leggyengébbikében (Portugália).

7. ábra
A digitális írástudás index értékei az Európai Unió országaiban és a kelet-közép-európai országokban (a teljes népesség körében)

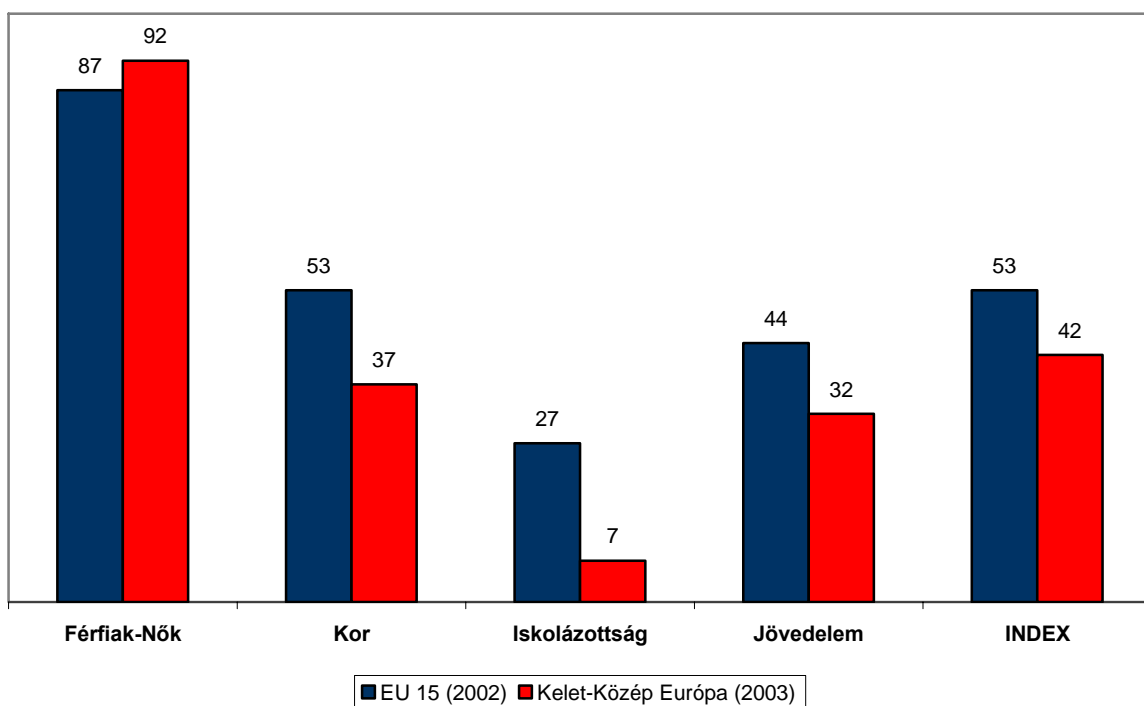

Digitális megosztottság

Az eddigi összehasonlítások után érdemes lehet megvizsgálni magának a digitális megosztottságnak a szintjét az egyes térségekben. A SIBIS kutatói ennek mérésére egy másik összetett mutatót

alkottak, az ún. digital divide indexet.³¹ Az index kiszámolásához a számítógép- és internet-hozzáférést és ezen eszközök használatát vizsgálják négy „rizikócsoportban”, az idősek, a nők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek, valamint az alacsonyabb jövedelemmel rendelkezők körében. Az ezekben a csoportokban mért hozzáférési arányokat a teljes népességre jellemző mutatókkal vetik össze, majd a négy mutatót aggregálva hozzák létre a fő indexet. A digitális megosztottság index 0 és 100 közötti értéket vehet fel, minél közelebb van egy érték a 0-hoz, annál szélesebb szakadék húzódik a társadalomban az egyes csoportok tagjai között.

8. ábra
A digital divide index értékei az egyes változók mentén

A táblázatról leolvasható, hogy az Európai Unióban átlagosan kisebb mértékű a digitális megosztottság, mint Kelet-Közép-Európában. Jól látható az is, hogy a két térségben hasonlóan alakul, hogy milyen tényezők játszanak fontos szerepet a megosztottság kialakulásában. Mindkét térségben az iskolázottság mértéke gyakorolja a legnagyobb hatást, és fontos a kor hatása is. Érdekes megfigyelni, hogy Kelet-Közép-Európában a nők és férfiak közötti megosztottság mértéke valamivel alacsonyabb, mint az Európai Unió országaiban.

Mivel írásunk fő témája a digitális egyenlőtlenségek összehasonlítása, érdemesnek látszott az index értékét az egyes országokat illetően is összehasonlítani, annak érdekében, hogy megfigyelhessük,

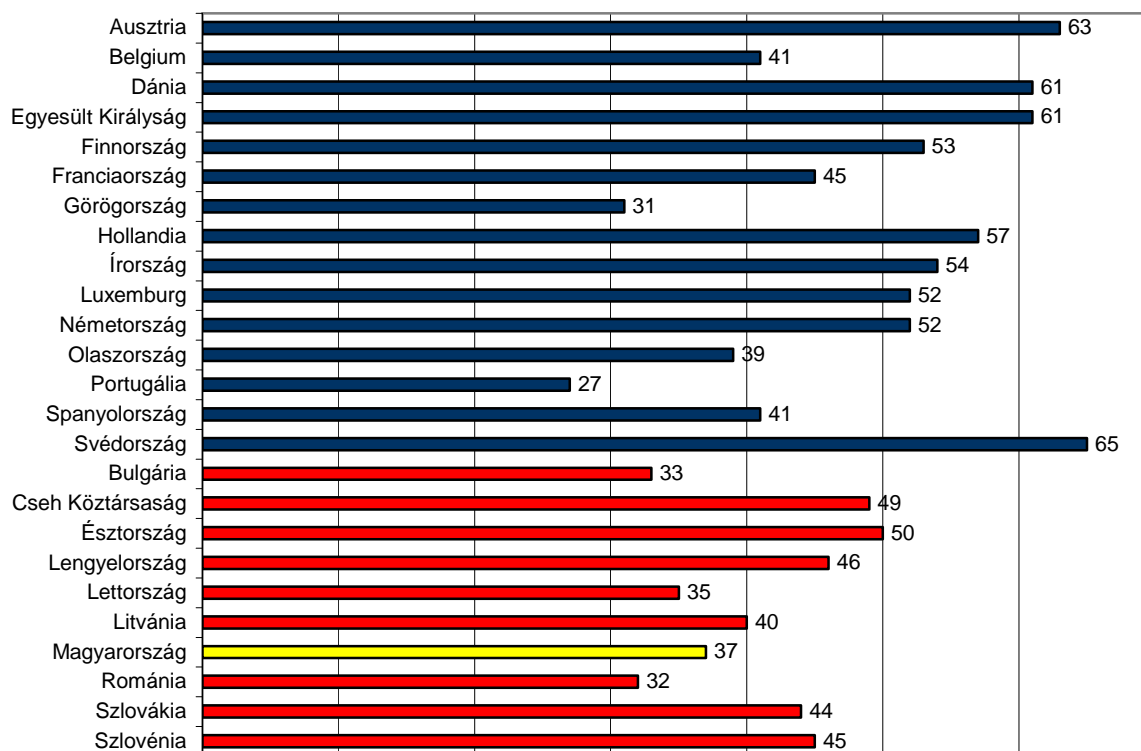
³¹ Az indexről és képzéséről részletesebben lásd: Sibis Pocketbook 2002/2003, (152. és 185. old.)

milyen mutatók állnak az átlagok mögött. A 8. ábrán jól látható, hogy a két térség önmagában is igen vegyes képet mutat. Az Unió országai között is találunk olyanokat, amelyekben a digitális egyenlőtlenség mértéke jóval nagyobb az átlagosnál, míg a kelet-közép-európai országok között is vannak olyanok, amelyek értéke inkább az Unióban jellemző átlaghoz közelít. Az Unió országait vizsgálva jól látszik, hogy a skandináv országokban, Ausztriában, valamint az Egyesült Királyságban jóval kisebb a megosztottság mértéke, mint az Unióban átlagosan. Ezzel szemben a dél-európai országokban (Portugália, Görögország, Olaszország, Spanyolország) igen nagy a digitális megosztottság, a mutatók esetükben alulmúlják a kelet-közép-európai országok átlagát. Ha az országok másik csoportját vizsgáljuk, korántsem egységes kép bontakozik ki ismét. Bár olyan alacsony megosztottsági szint sehol sincs, mint az Unióban egy-egy országnál tapasztalható, egyes országokban a mutató értéke megközelíti az uniós átlagot, míg a legrosszabb helyzetben lévő országok sem múlják alul az Unióban tapasztalható rosszabb számokat. Kelet-Közép-Európában Észtországban, Csehországban, Szlovéniában és Szlovákiában kisebb a digitális megosztottság az átlagosnál. A legnagyobb mértékű az egyenlőtlenség Romániában és Bulgáriában, de a magyarországi adat (37 pont) is igen nagy digitális megosztottságra utal.

A két térség országai tehát nem egységesek, mindkét esetben találunk nagymértékű egyenlőtlenséggel küzdő, és kiemelkedően jó mutatókkal jellemezhető országokat. Mindemellett az Európai Unióban az átlag körül nagyobb szóródást tapasztalhatunk: a kimagasló értékekkel bíró országok mellett egyes országok – jellemzően a dél-európai térség nemzetei – kifejezetten nagymértékű egyenlőtlenségekkel küzdenek.

9. ábra

Digital Divide Index értéke az Európai Unió országaiban és a kelet-közép-európai országokban

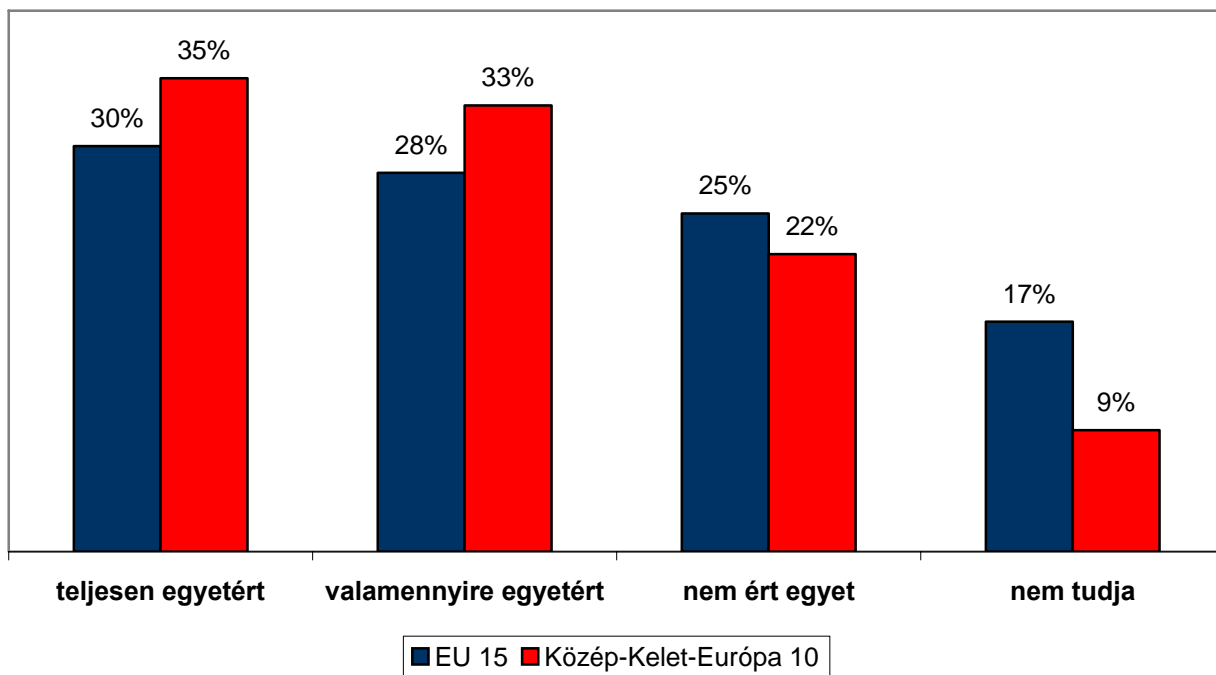

Érdekes lehet összehasonlítani, hogy a nem-internetezőket illetve rendszertelenül internetezőket mi tartja vissza a rendszeres használatától az egyes térségeken. A rendelkezésünkre álló adatokból azt deríthetjük ki, hogy mennyire jellemző az egyes térségeken, hogy ott a nem-használók tudásbeli korláttal küzdenek, vagy egyéb motivációs gátak akadályozzák esetükben az internethasználatot.

Az eredményekből azt láthatjuk, hogy Kelet-Közép-Európában nagyobb jelentősége van a tudásbeli korlátoknak. Az itt élő nem-használóknak átlagosan 35 százaléka ért egyet teljesen azzal a kijelentéssel, hogy az internetezéshez haladó szintű számítástechnikai tudásra van szükség, további 33 százaléka pedig valamilyen mértékben egyet ért ezzel. Az Unió országaiban átlagosan 30 és 28 százalék az így válaszolók aránya.

10. ábra

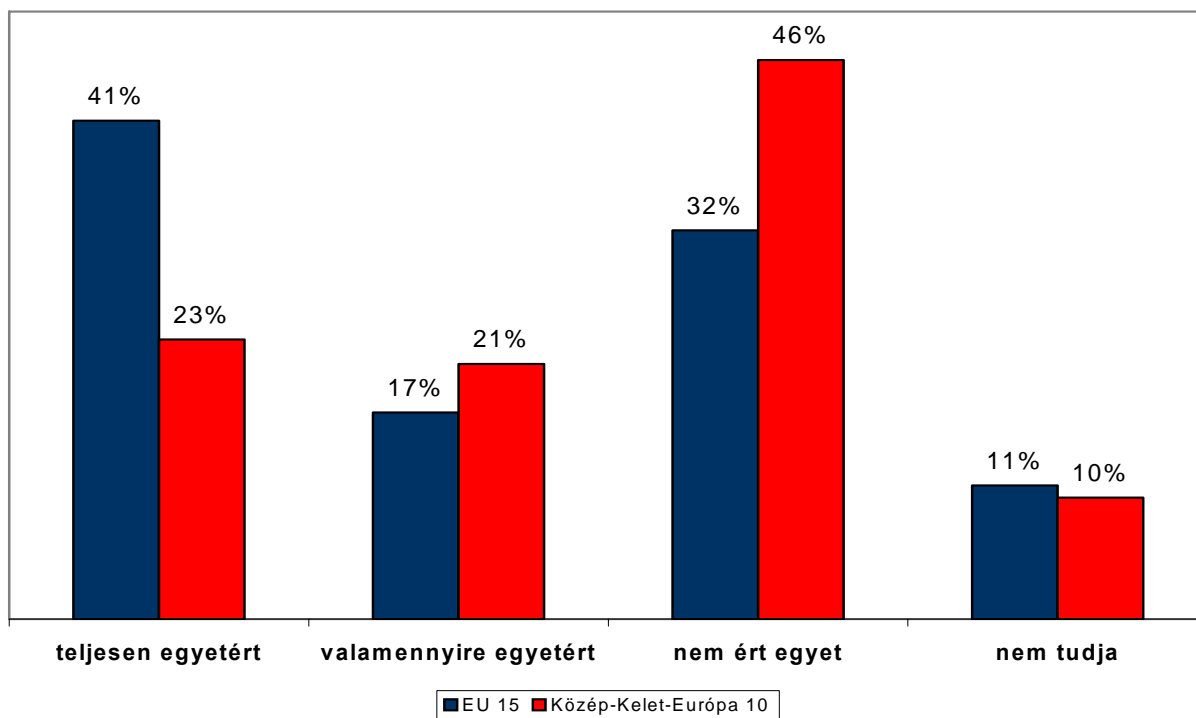
Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel: az internethasználathoz haladó szintű számítástechnikai ismeretekre van szükség? (A nem internetezők százalékában)

Megfigyelhetjük azonban, hogy egy másik gát: a motivációs, pszichológiai gát kevésbé jellemző a kelet-közép-európai országokban. Ebben a térségben ugyanis a nem internetezőknek átlagosan csupán 23 százaléka ért teljesen egyet azzal a kijelentéssel, hogy az internet nem neki való, ugyanez az arány az Unió országainak esetében 41%.

11. ábra

Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel: az internet nem nekem való? (A nem internetezők százalékában)

Azt látjuk tehát, hogy a kelet-közép-európai térségben a nem-internetezőket sokkal valószínűbb, hogy tudásbeli korlát tartja vissza az internetezéstől, mint az érdektelenség, vagy a személyes motiváció hiánya.

Következtetések

A fenti adatokból látható, hogy az Európai Unió országai, valamint Kelet-Közép-Európa országai között egy jól kirajzolódó törésvonal húzódik az információs társadalom fejlettségét tekintve. A különbségek nyilvánvalóak akár a különböző eszközökhöz való hozzáférést, azok használatának elterjedtségét, vagy a használathoz szükséges tudást vizsgáljuk. Emellett megállapíthatjuk azt is, hogy a digitális megosztottság mértéke is nagyobb Kelet-Közép-Európa országaiban.

Kelet-Közép-Európáról összefoglalva elmondhatjuk, hogy a népesség igen nagy része számára a fizikai hozzáférés sem biztosított. Az internethasználók nagy része is csak a munkahelyén tudja használni a világhálót, az otthoni hozzáférések aránya igen alacsony.

Az egyszerű hozzáférésbeli hátrányok mellett fontos kiemelni a digitális írástudás alacsony szintjét, a különböző számítógép- és internethasználati képességekben való magbiztosság hiányát. Mint láttuk, ez az egyik legfontosabb tényező, ami a térség nem-internetezőit visszatartja a világháló használatától.

Megállapíthatjuk tehát, hogy Kelet-Közép-Európába országaiban jellemzően megjelenik a fizikai és a tudásbeli hozzáférés hiánya a társadalom széles rétegeiben.

A digital divide index vizsgálatán keresztül arra a következtetésre juthatunk, hogy a térségben a legnagyobb különbség az internethasználók arányában az iskolai végzettség szerint képzett csoportokban van, tehát a különböző végzettségűek között húzódik a leghangsúlyosabb megosztottsági törésvonal. Fontos tényező a digitális megosztottság szempontjából a kor és a jövedelem is, viszont a nők és a férfiak között nem alakul ki lényeges különbség az internethasználók arányát tekintve.

Összefoglalva tehát elmondhatjuk, hogy a digitális megosztottság alapvető jellegét tekintve a vizsgált két térségben hasonlít, hiszen az Unió államainak esetében is az iskolai végzettség, a kor és a jövedelem mentén alakulnak ki a főbb törésvonalak. A digitális megosztottság mértéke azonban nagyobb a kelet-közép-európai országokban. Az viszont, hogy mi tartja vissza a nem-használókat az internetezéstől, eltérhet a két térség esetében: mint láttuk a Kelet-Közép-Európában például nagyobb a tudásbeli gátak szerepe.

Azt is megfigyeltük, hogy a két térség korántsem homogén a digitális egyenlőtlenség mutatóit illetően. Az Európai Unió országait tekintve jelentős lemaradásban vannak akár a digitális írástudás szintjét, akár a digitális egyenlőtlenségek mértékét nézzük, a dél-európai országok, amelyek mutatói

a legtöbb esetben a kelet-közép-európai átlaghoz közelítenek. Ezzel szemben Kelet-Közép-Európában is könnyedén beazonosíthatjuk azokat az országokat, amelyek jobb értékekkel rendelkeznek. Ezek, az információs kistigrisként is emlegetett Észtországon kívül Szlovénia és Csehország. Ezen nemzetek mutatói a digitális írástudást és egyenlőtlenséget tekintve inkább az unió átlagához közelítenek. Ezzel szemben a térség többi országa, így Magyarország is, jelentős elmaradásban van az átlagos uniós szinthez képest.

Az Európai Unió Információs Társadalommal kapcsolatos akcióterve (eEurope2005) és a digitális egyenlőtlenségek csökkentése irányába mutató lépések

Ebben a részben röviden bemutatjuk, hogy az Európai Unió milyen irányelveket követ az információs társadalom és kifejezetten a digitális egyenlőtlenségek kezelése ügyében.

Az Európai Unió országai az ún. lisszaboni stratégia részeként 2000-ben fogalmazták meg az információs társadalommal kapcsolatos hosszútávú stratégiájukat: ennek megfelelően az Uniónak 2010-re a világ a legversenyképesebb és legdinamikusabb tudásalapú térségévé kell válnia.

Ennek a célnak az elérése érdekében határozza meg az Unió a különböző rövid- és középtávú célokat megfogalmazó akcióterveket.

Az Unió országai fontos és az információs társadalom építésében alapvető kérdésként kezelik a digitális egyenlőtlenségek témáját. Ezt mutatja, hogy az Európai Bizottság az első eEurope Akcióterv kiegészítéseként kifejezetten az egyenlőtlenségek csökkentése érdekében, kidolgozta az e-Inclusion című tanulmányt. Ez a tanulmány a következő intézkedéscsoportok szükségességére hívja fel a figyelmet (immár számolva a második szintű digitális megosztottsággal):

1. Hátrányos helyzetű csoportok számára az információs társadalom lehetőségeinek felvázolása...

1. megfelelő online tartalommal és szolgáltatásokkal
2. helyi közösségek online szolgáltatásokon és hálózatokon keresztüli támogatásával
3. munkalehetőség-teremtéssel az információs technológiák segítségével

2. Eközben az információs társadalom kialakulása előtt álló akadályok felszámolása...

1. az információs társadalomban rejlő lehetőségek tudatosításával
2. elérhető és megfizethető hozzáférés biztosításával
3. a digitális írástudás fejlesztésével
4. a fogyatékkal élők számára a technikai akadályok megszüntetésével

Mindez az érdekelték összefogását igényli – különös tekintettel a helyi és regionális dimenziókra. (ESDIS, idézi Dányi 2003)

Látható, hogy a fenti felsorolás a digitális egyenlőtlenségek minden, már korábban bemutatott dimenzióját figyelembe veszi, fontosnak tartja. Tehát a hozzáférés mellett a valódi hozzáférés tényezőire is koncentrál, vagyis kellő figyelmet fordít a digitális írástudásra és a megfelelő tartalomra is, valamint a második szintű egyenlőtlenségeket befolyásoló tényezőkre.

A fenti szempontokat a következő akciótervekben figyelembe vették.

A legújabb akciótervet, vagyis az eEurope 2005 2002 nyarán az Európa Tanács sevillai ülésén mutatták be. Az akcióterv amellet, hogy röviden értékeli a megelőző, vagyis a eEurope 2002 kitűzött céljainak megvalósulását, kijelöli a 2005-re megvalósítani kívánt újabb lépéseket.³²

Az eEurope 2002 64 pontos célrendszert fogalmazott meg, melynek középpontjában az információs társadalom lehetőségeinek minél hatékonyabb kiaknázása állt. Ennek megfelelően fő céljai a különböző jogi és szabályozási feladatok elvégzése, a felhasználók számának növelése, az elektronikus írástudás elterjesztése és az iskolák számítógéppel való felszerelése voltak.

Az eEurope 2005 akcióterv sikeresnek ítéli az előző akcióterv megvalósulási folyamatát és legnagyobb eredményeiként írja le a többek közt a következőket:

- az internetpenetráció az adott időszak alatt megduplázódott,
- csaknem minden iskolának és vállalatnak van hálózati kapcsolata,
- az internet-elérési díjak csökkentek,
- az elektronikus kereskedelemre vonatkozó jogszabályi háttér nagyrészt elkészült,
- számos kormányzati szolgáltatás online is elérhető.

Rátérve az eEurope 2005 célrendszerére, azt látjuk, hogy a legújabb akcióterv részben ezen eredmények továbbépítését, részben új stratégiai célok megfogalmazását tartalmazza. Az eEurope 2005 fő céljaiként a nemzeti produktivitás növelését, a közszolgáltatások modernizációját és azt tűzi ki célul, hogy minden polgárnak esélye legyen az információs társadalomban részt venni, annak előnyeit élvezni. A cél konkrétan megfogalmazva az, hogy 2005-re egy sokak számára elérhető, szélessávú technológián alapuló, biztonságos szolgáltatás-, alkalmazás- és tartalomegyüttest fejlesszenek ki. Az akcióterv, saját megfogalmazása szerint, „a használókat emeli a középpontba”,

³² Az összefoglalás az alábbiak alapján történt: eEurope – an Information Society for all, http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_en.pdf

ennek megfelelően a képességek növelésére, a hozzáférés és a használat bővítésére helyezi a hangsúlyt.

Ezen célok elérése érdekében az akcióterv kettős, egymást erősítő cselekvéscsomagot határoz meg. A cselekvéscsomag egyik fele a tartalom stimulálása, tehát olyan szolgáltatások kifejlesztése, amelyek kiterjesztik a szolgáltató állam koncepcióját, elektronizálják az alapvető közszolgáltatásokat, valamint megteremtik az elektronikus kereskedelem további térnyerésének feltételeit.

Az akcióterv másik pillérének alapgondolata, hogy a fenti célok alapjául is szolgáló fejlemény, és az információs társadalom további fejlődésének kulcsa a szélessávú hozzáférés elterjesztése, valamint az eszközök konvergenciájából és az új alkalmazások fejlesztésből adódó többplatformos hozzáférés biztosítása (digitális televízió). Az akcióterv leszögezi, hogy ezek hatására az internet felhasználóbarátabbá válik, amely módot ad arra, hogy egyre többen élvezzék az újonnan kifejlesztett szolgáltatások előnyeit

A második pillérhez tartozik a biztonságos használat kifejlesztésére irányuló törekvés is.

Az akcióterv sorra veszi a két pillérre vonatkozó konkrét terveket, célokat.

A szolgáltatások modernizációja kapcsán három területre helyezi a hangsúlyt: az elektronikus kormányzat, az elektronikus tanulás, illetve az elektronikus egészségügy kapcsán határoz meg feladatokat.

Az elektronikus kormányzatot illetően a fő cél már az előző akciótervben is megfogalmazódott: a fontosabb közszolgáltatásoknak online is elérhetővé kell válniuk. A 2005-ös akcióterv továbbra is hangsúlyozza ennek a folyamatnak a fontosságát, kiegészítve a multiplatformos elérhetőség és a speciális igényűeknek is megfelelő konstrukciók alkalmazásának elvárásával. További célként fogalmazódik meg, hogy minden közintézménynek legyen szélessávú kapcsolata. Az akcióterv ezen a ponton kijelöli a közösségi hozzáférések hálózatának bővítésre vonatkozó célkitűzéseit: eszerint a közösségi hozzáférések lehetőleg mindenki számára helyben elérhetőek legyenek és szélessávú technológiával kapcsolódjanak a világháléhoz.

Az elektronikus oktatás területén a legfontosabb cél, hogy minden iskola és felsőoktatási intézmény fel legyen szerelve szélessávú technológiával, csakúgy, mint azok az intézmények, melyek az oktatásban fontos szerepet játszanak (pl. könyvtárak, múzeumok stb.)

Az elektronikus egészségügy kialakításának érdekében az akcióterv az elektronikus betegkártya-rendszer kialakítását, az egészségügyi intézmények közötti információs hálózat kiépítését, valamint az online elérhető egészségügyi és megelőzési szolgáltatások továbbfejlesztését tűzi ki célul.

Az akcióterv a továbbiakban az elektronikus kereskedelem és biztonság kérdéseivel foglalkozik, ami leginkább a megfelelő jogi környezet megteremtését és új alkalmazások kifejlesztését jelenti.

Az akcióterv célul tűzi ki a minél többek számára elérhető szélessávú hálózatok megteremtését és a multiplatformos alkalmazások elterjesztését.

Az terv készítői számos helyen hangsúlyozzák, hogy azokban az esetekben, ahol erre lehetőség van, a piacra kell bízni ezen folyamatok teljesítését, az állami beavatkozásnak a piacot kell segítenie ebben, illetve azokon a területeken kívánatos, ahová a piaci szereplők nem jutnak el.

A fenti összefoglalás természetesen korántsem teljes, hiszen csak annak bemutatására szolgál, hogy az Európai Unió milyen közép- és hosszútávú célokat fogalmaz meg az Információs Társadalom kialakítását illetően. Dolgozatunk szűkebb témája azonban a digitális megosztottság kérdése, ezért az összefoglalásnak természetesen az a célja, hogy szemügyre vegyük, az Unió hogyan értelmezi a digitális megosztottság fogalmát. Továbbra is az „információs társadalom mindenkinek” az akciótervek jelszava, kifejezve ezzel a fő törekvést, ám a részletesen kifejtett célokban világossá válik, hogy melyek azok a dimenziók, amelyek prioritást élveznek: a hozzáférés általános javításán túl a speciális igényű csoportok felzárkóztatása, a szélessávú infrastruktúra elérhetővé tétele és a szolgáltatások javítása jelenik meg. Kijelenthetjük tehát, hogy a 2005-re vonatkozó célkitűzésekben a másodlagos digitális egyenlőtlenségek kapnak központi jelentőséget.

Irodalomjegyzék

- Angelusz Róbert.** 1997. „Előszó.” in A társadalmi rétegződés komponensei. Uő. (szerk.). Új Mandátum Könyvkiadó. Budapest, 1997.
- Carvin, Andy.** 2000 „*More than just access. Fitting Literacy and Content into the Digital Divide*” (Több mint hozzáférés. Hogyan illeszkedik a digitális megosztottság koncepciójába az írástudás és a tartalom kérdése?) in Educational Review. November/December 2000. <http://www.educause.edu/ir/library/pdf/ERM0063.pdf> (megtekintve 2004-04-27)
- Castells, Manuel.** 1996 *The Rise of the Network Society.* (A Hálózati Társadalom kialakulása) Volume 1 of The Information Age: Economy, Society and Culture. Blackwell's. Oxford, 1996.
- Cole, Jeffrey** 2003. *Information Society in the USA.* (Információs társadalom az USA-ban) Előadás a Magyar Szociológiai Társaság Konferenciáján 2003. november 27.
- Dányi Endre** 2003 „*Két ugrás: a digitális szakadék fogalmának értelmezéséhez.*” In: Internet.hu. A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 1. (Szerk. Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László) Aula Kiadó.
- Davison, Elizabeth and Cotten, Sheila R.** 2003. „*Connection Discrepancies: Unmasking Further Layers of the Digital Divide.*” in First Monday, volume 8, number 3 (March 2003) http://www.firstmonday.dk/issues/issue8_3/davison/ (megtekintve 2004-04-27)
- DiMaggio, Paul, Hargittai Eszter** 2001. „*From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases*” (A digitális megosztottságtól a digitális egyenlőtlenségig) Working Paper Series # 15 Summer 2001 <http://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf> (megtekintve 2004-04-27)
- DiMaggio, Paul, Hargittai Eszter, Neuman, W. Russel and. Robinson, John P.** 2001. „*Social Implications of the Internet*” (Az internet társadalmi hatásai) in Annual Reviews Sociology 27: 307-336.
- Robinson, John P., DiMaggio, Paul and Hargittai Eszter** 2003: „*New Social Survey Perspectives On The Digital Divide*”. (Új felmérési szempontok a digitális megosztottsághoz) In: IT&SOCIETY, VOLUME 1, ISSUE 5, SUMMER 2003, PP. 1-22 <http://www.ITandSociety.org> (megtekintve: 2004-03-29)
- eEurope2005 – an Information Society for all** (eEurope 2005 - Információs társadalom mindenkinek) http://europa.eu.int/information_society/eeurope/2002/news_library/documents/eeurope2005/eeurope2005_en.pdf (megtekintve 2004-04-27)
- Giddens, Anthony.** 1995. *Szociológia.* Osiris Kiadó. Budapest, 1995.
- Hargittai Eszter** (1999): *Weaving the Western Web: Explaining the Differences in Internet Connectivity Among OECD Countries,* (Az OECD országok között mutatkozó internethasználati különbségek magyarázata) Telecommunications Policy. 23 (10-11): 701-718

- Hargittai Eszter.** (2002) „*The Second-Level Digital Divide.*” (A második szintű digitális megosztottság) in First Monday volume 7, number 4 (2002 April) http://www.firstmonday.dk/issues/issue7_8/loosen/ (megtekintve 2004-04-27)
- Horrigan, John és Rainey, Lee.** 2002. „*The Broadband Difference: How Online Americans' Behavior Changes with High-Speed Internet Connections at Home*”. Washington, D. C.:Pew Internet and American Life Project. http://www.pewinternet.org/reports/pdfs/PIP_Broadband_Report.pdf (megtekintve 2004-04-27)
- Molnár, Szilárd.** 2003. „*A digitális megosztottság értelmezési kerete.*” Kézirat.
- Norris, Pippa.** (2001) *Digital Divide? Civic Engagement, Information Poverty and the Internet in Democratic Societies.* (Digitális megosztottság? Állampolgári elkötelezettség, információszegénység és internet a demokratikus társadalmakban) Cambridge University Press. New York, 2001
- Selwyn, Neil.** 2002. „*Defining the 'Digital Divide': Developing a Theoretical Understanding of Inequalities in the Information Age.*” (A digitális megosztottság fogalmának meghatározása: kísérlet az információs kor egyenlőtlenségeinek elméleti megértésére) Cardiff School of Social Sciences Occasional Paper 49 <http://www.cf.ac.uk/socsi/ict/definingdigitaldivide.pdf> (megtekintve 2004-04-27)
- NTIA. 2002. A Nation Online. (Online nemzet) Washington, DC: US Department of Commerce <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/dn/anationonline2.pdf> (megtekintve 2004-04-27)
- NTIA: Falling Through the Net, 2001, Washington, DC: US Department of Commerce. <http://www.ntia.doc.gov/ntiahome/fttn99/FTTN.pdf> (megtekintve 2004-04-27)
- Eurobarometer 1999, <http://www.europa.eu.int> (megtekintve 2004-04-27)
- Robinson, John P., DiMaggio, Paul and Hargittai Eszter** 2003: „*New Social Survey Perspectives On The Digital Divide*”. (Új felmérési szempontok a digitális megosztottsághoz) In: IT&SOCIETY, VOLUME 1, ISSUE 5, SUMMER 2003, PP. 1-22 <http://www.ITandSociety.org> (megtekintve: 2004-03-29)
- Rodríguez, Francisco & Ernest J. Wilson III.** (2000): *Are Poor Countries Losing the Information Revolution?*, (Elvesztik-e a szegény országok az információs forradalmat?) The World Bank infoDev Working Paper Series, May <http://www.infodev.org/library/WorkingPapers/wilsonrodriguez.doc> (megtekintve 2004-04-27)
- Sibis Pocketbook 2002-2003.** http://www.empirica.biz/sibis/files/Sibis_Pocketbook_updt.pdf (megtekintve 2004-04-27)
- Warschauer, Mark.** 2002. „*Reconceptualizing the Digital Divide.*” (A digitális megosztottság fogalmának újraértelmezése) in First Monday, volume 7, number 7 (2002 July)
- Wilson, Ernest J. III.** 1999. „*Closing the Digital Divide.*” (A digitális szakadék megszüntetése) Internet Policy Institute, Washington <http://internetpolicy.org/briefing/ErnestWilson0700.html#contents>

Ábrajegyzék

1. ábra Internethasználók átlagos aránya az Európai Unió országaiban, a kelet- közép-európai országokban és az Egyesült Államokban.....	25
2. ábra Mobiltelefon tulajdonosok aránya az Európai Unióban és a kelet-közép-európai országokban	26
3. ábra Otthoni internetkapcsolattal rendelkezők aránya és a kapcsolat típusa az Európai Unió tagállamaiban és a kelet-közép-európai országokban.....	27
4. ábra Intenethasználat helye az Európai Unióban és a közép-kelet-európai országokban (a rendszeres internetezők százalékában)	27
5. ábra Digitális írástudás szintje az Európai Unió tagállamaiban és a kelet-közép-európai országokban (Mennyire érzi magabiztosnak magát az alábbi tevékenységekben?).....	28
6. ábra A digitális írástudás index átlagai a teljes népességben és a 24 év alattiak csoportjában	29
7. ábra A digitális írástudás index értékei az Európai Unió országaiban és a kelet-közép-európai országokban (a teljes népesség körében)	30
8. ábra A digital divide index értékei az egyes változók mentén.....	31
9. ábra Digital Divide Index értéke az Európai Unió országaiban és a kelet-közép-európai országokban	33
10. ábra Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel: az internethasználathoz haladó szintű számítástechnikai ismeretekre van szükség? (A nem internetezők százalékában).....	33
11. ábra Mennyire ért egyet az alábbi kijelentéssel: az internet nem nekem való? (A nem internetezők százalékában)	35